

Валентин Мойсеєнко

ХРЕСТ ІЗ ПІВМІСЯЦЕМ – ВІЧНІІ СИМВОЛИ

Ілюстрована історія символів України
(Науково-пошукове видання)

*Сергію Платонову – патріоту і
колекціонеру присвячується*

Рекомендовано до друку Вченими радами державної
наукової установи "Книжкова палата України ім. Івана Федорова"
та Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки УААН

Київ, 2006
Оранта, Майстерня книги

ББК 63.3(4) +4укр.

УДК 903.2:904:908(477).

Мойсеєнко В.С. Хрест із півмісяцем - вічні символи.

Ілюстрована історія символів України.

К., 2006. - 128 с. - Бібліогр.: 64 назви, іл. 98.

ISBN 966 8754 174

© Мойсеєнко В.С., 2006

Хрест із півмісяцем – вічнії символи

На запитання, що означає хрест і півмісяць, будь-який школяр відповість, приблизно, однаково. Він скаже, що це головні символи двох найбільш розповсюджених у світі релігій – християнства і магометанства. Вони прикрашають не лише церкви та мечеті, а також національні прапори багатьох країн світу. При цьому, на куполах усіх стародавніх православних храмів, включно з Софією Київською, ще 100-200 років тому їх можна було побачити об'єднаними в один символ: хрест, що стоїть на півмісяці. І ще одне. Не варто думати, що символ хреста почав поширюватися по світу з Іудеї, з часу розп'яття Ісуса, а символ півмісяця – шість сторіч потому з Аравійського півострова. Насправді, ці символи були популярними ще з часів палеоліту і мають найбезпосередніше відношення до теренів України. Однак краще все по порядку.

***Хрест – один із найстародавніших
сакральних знаків; знак Сонця і вогню.***

Українська міфологія, 2002 р., с. 567

***Ясен місяць – пан господар,
Красне сонце – жінка його,
Дрібні зірки – його діти***

Українська колядка

Як відзначають історики, у шумерів, вавилонян та єгиптян хрест був релігійним знаком – символом безсмертя Бога-Сонця, який щовечора помирив, а на світанку знову народжувався. Щоправда, російський шумерознавець Анатолій Кифішин разом з іншими лінгвістами-шумерознавцями, розшифровує значення цього символу, як "правитель" або "старший" (rab). Він вважає, що вперше цей знак з'явився ще в палеоліті 12-15 тисяч років тому на стінах гrotів і печер Франції та Іспанії того часу. Ось, наприклад, як він виглядає на панно № 2 гrotу Мон Піво на Півдні Франції в оточенні інших піктограм [1, с. 543]:

На думку Кифішина, більше 10 тисяч років тому, піктограма "правитель", разом з іншими, була принесена з Півдня Франції до святилища Кам'яна Могила в українському Приазов'ї. Вона, без сумніву, припала до душі місцевим жерцям, про що свідчать її численні зображення на стінах печер і гrotів святилища. Ось лише деякі з них VII-II тисячоліть до н. е. [1, с. 703]:

Цілком очевидно, що основою для піктограми "правитель" стала піктограма "людина", яка являє собою звичайну вертикальну паличку. До неї додали поперечку і вийшов "правитель", чи просто "старша людина". На думку Кифішина, цей знак старшинства, разом з іншими, як знак поваги перед святилищем Кам'яна Могила, був відтворений священнослужителями знаменитого Чатал-Гуюку (Туреччина) в кількох приміщеннях цього найпершого на планеті Земля міста-храму. Про це, зокрема, свідчить ось цей хрест намальований на східній стіні будинку E.VI.I (прошарок VI/A) [1, с. 510]:

Як бачимо, він схожий на мальтійський. Проте між ними величезна віддаль у часі в 7 тисяч років. Адже англійські археологи відносять час спорудження цього будинку до кінця VII тисячоліття до н. е.

Ще більшою повагою користувався символ хреста у населення культури Кукутені-Трипілья, яка існувала з 5400 по 2750 роки до н. е. на території Румунії, Молдови та України. Щоб переконатись у цьому, варто лише поглянути ось на це різноманіття хрестів на мисках, кубкові, горщику V-IV тисячоліть до н. е. з колекцій "Платар" (рис. 1-3) та Олександра Поліщука (рис. 4). Один з таких хрестів можна побачити в Національному історико-етнографічному музеї в м. Переяслав-Хмельницькому (рис. 5). Досить вишуканими є зображення двох хрестів на мисці з колекції "Платар" (рис. 6). Практично нічим не відрізняються від християнських хрести-орнаменти на ось цій мисці (вид згори та збоку), знайдений поблизу села Бринзени-Циганка, Молдова [2, с. 203]:

Крім того, на глечиках поруч із зображенням людини, трипільці проставляли хрестики, щоб ні у кого не було сумніву в тому, хто тут старший [3, с. 127] (рис. 7):

Такими самими хрестиками трипільські ткалі прикрашали прясельця, як ось це, знайдене поблизу села Паволоч Житомирської області [2, с. 242]:

Ці прясельця означали, що саме ткацтво є найголовнішою для них справою.

Необхідно відзначити, що традицію позначати хрестом найголовнішу для людей справу задовго до трипільців започаткували жерці святилища Кам'яна Могила. Про це, зокрема, свідчить зображення коня та хреста поруч на, так званих "кінських плитах" (панно № 25/а [1, с.199], панно № 26 [1, с. 247]) та гроті № 51 святилища [33, с.183]:

Вказані зображення не є випадковими, адже коня, як м'ясну тварину, у Приазов'ї почали розводити ще з середини VIII тисячоліття до н.е. [35, с.54].

Ще за 4 тисячі років до розп'яття Ісуса трипільці ліпили з глини й обпалювали в гончарних печах натільні хрести, які практично нічим не відрізняються від християнських (рис. 8) [4, т.1, с. 399]. Саме такий хрест більше ста років тому знайшов першовідкривач Трипільської цивілізації Вікентій Хвойка при розкопках поблизу села Верем'я. На ньому ми бачимо два отвори для ниток. Так, популярні нині, срібні чи золоті ланцюжки у ті часи ще не вміли виготовляти. Якщо уважно придивитися до нижньої половини хреста, то можна нарахувати 12 ямок. Вони символізують 12 місяців-знаків зодіаку. Зараз цей хрест експонується у Національному музеї історії України. Такі хрести та мідні бляхи з вибитими на них хрестами (рис. 9), як відзнаку влади, могли носити старійшини та жерці. Шану трипільців до символу хреста підтверджує й той факт, що у їхніх оселях археологи знаходять залишки хрестоподібних глиняних вівтарів.

При цьому хрести на вівтарях були орієнтовані на чотири сторони світу – Північ, Південь, Схід і Захід. Ось як вони виглядають на глиняних моделях трипільського житла V-IV тисячоліть до н. е. з колекції "Платар" (Рис. 11-12).

Схожа модель храму з вівтарем демонструється в Одеському археологічному музеї (рис. 13).

Необхідно відмітити, що саме трипільськими майстринями ще 6 тисяч років тому було придумано більше десяти різновидів хреста, якими вони прикрашали свою знамениту мальовану кераміку [5, с. 41]:

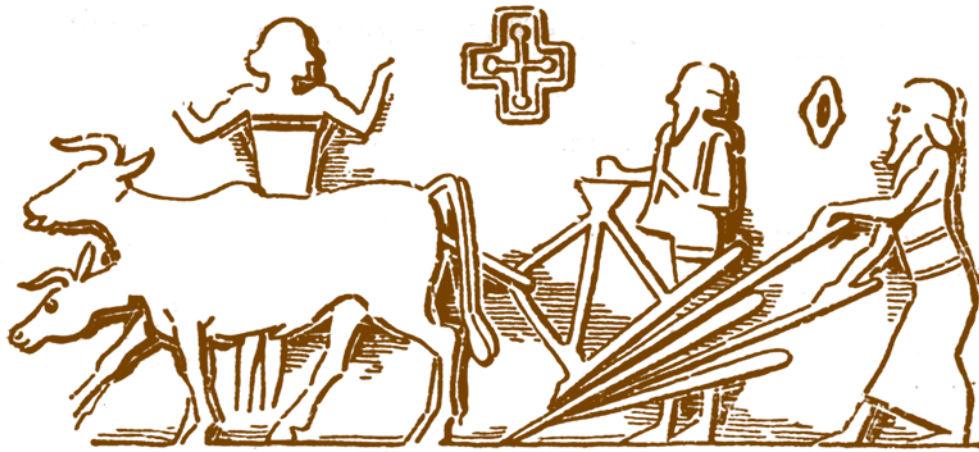
Усі вони популярні й нині. Звертає на себе увагу та обставина, що всі ці хрести знаходяться у сонячному колі. І у цьому немає нічого дивного. Адже у віруваннях трипільців центральне місце займали сонце і горизонтальний півмісяць. Саме таким трипільським сонячним хрестом у номері за 12 вересня 1972 року редакція газети "Нью-Йорк таймс" позначила місцезнаходження трипільського протоміста Майданецьке на карті Радянського Союзу [2, с. 56]:

Природно, це додавало хресту – знаку земного старшинства – небесну підтримку. Очевидна любов трипільців до знаків старшинства мимоволі нашттовхує на думку про те, що саме у Трипіллі слід шукати витоки приказки "два українці – три гетьмани".

Знак хреста ми можемо побачити і на глиняних моделях ритуальних ячмінних хлібців з колекції "Платар" (рис. 14-15). Очевидно, що саме такі хлібці трипільці вважали найпочеснішою, або найголовнішою їжею. Схоже, що саме з цих прадавніх часів бере свій початок приказка: "Хліб – всьому голова".

Однією з найбільш інтригуючих загадок світової археології протягом останніх ста років є визначення батьківщини засновників Шумеру. На цю почесну роль претендують практично усі близькі й далекі сусіди сучасного Іраку. Проте з кожним днем з'являється все більше доказів тому, що цими таємничими засновниками могли бути лише мешканці велетенських (як на той час) трипільських протоміст межиріччя Південного Бугу та Дніпра. Приблизно в 3800-3400 роках до н. е., частина мешканців цих міст переселилася до Південної Месопотамії у межиріччя рік Тигр і Євфрат, де й заснувала перші державини – на взірці Майданецького, Тальянок та Володимирівки. Разом з культурою розвиненого орного землеробства вони принесли до Південної Месопотамії свої вірування та символи, у тому числі й знак хреста. Те, що саме землеробство, а конкретніше – оранка, вважалась найголовнішим для людини заняттям, вельми переконливо свідчить ось це зображення на шумерській табличці кінця III тисячоліття до н. е. [6, с. 28]:

У свою чергу шумери-пастухи вважали, що найголовнішим для людини заняттям є тваринництво [28, с. 259]:

Про трипільсько-шумерський вплив свідчить також наявність знаку хреста на кераміці Суз (Іран), стародавнього Єгипту, Туреччини та Середземномор'я. Надзвичайно цікавим є зображення ось цього фантастичного хреста 3200 року до н.е., знайденого в Сузах [28, с. 273]:

А найбільш переконливим зображенням правителя тих часів є ось ця хрестоподібна чоловіча фігурка із стеатиту з натільним хрестом 3500-2300 років до н. е., знайдена на Кіпрі (рис. 16) [19, с. 26]. Вчені назвали її "хрестоподібним ідолом". Як на мене, перед нами гіпертрофований образ честолюбства, якому більше пасує назва "правитель у квадраті".

У зв'язку з настанням посушливого клімату і поступовим перетворенням Лісостепу в Степ і напівпустелю, останні трипільські поселення припинили своє існування до 2750 року до н. е. Проте популярність піктограми "правитель" від цього не стала меншою. Знак хреста простежується на кераміці переважної більшості археологічних культур, які змінювали одна одну на теренах сучасної України. Особливою пошаною він користувався у зрубних племен, які займали Степ і Лісостеп від Дністра до знаменитого Аркаїму на Південному Уралі в II тисячолітті до н. е. [7, с. 241]:

Ряд російських та українських популяризаторів історії зображують зрубників у вигляді кочового співтовариства завойовників, яке вперше у світовій історії створило прообраз кінної армії й покорило значну частину Євразії. Схоже, що самі зрубники так не думали. Вони, як і трипільці, вважали головним для себе заняттям – землеробство. Доказом тому служать хрестики на бронзовому серпі з одного зі зрубних поселень [8, с. 172]:

Подобався хрест і скіфам [8, с. 172]:

На цьому глечикику намальовано два хрести і примітивне рало, повернуте на 90 градусів. Це свідчить про те, що для скіфів, так само як і трипільців та зрубників, найбільш головною та почесною справою було землеробство.

Шанували символ сонця-хреста і попередники скіфів – кіммерійці. Це підтверджують вишукані кіммерійські нашивки з кістки VII ст. до н.е. у вигляді сонячних хрестів (рис. 17) [30, іл. 8].

Цікаво, що разом зі зрубними племенами, в середині II тисячоліття до н. е., хрест потрапив до Греції, освоївся там, і через тисячу років повернувся назад на свою батьківщину. Про це свідчать знаки хреста на мисках з Трої періоду 5 та на крито-мікенській і давньогрецькій кераміці. Так, продовженням трипільської традиції позначання старшого можна вважати таке зображення:

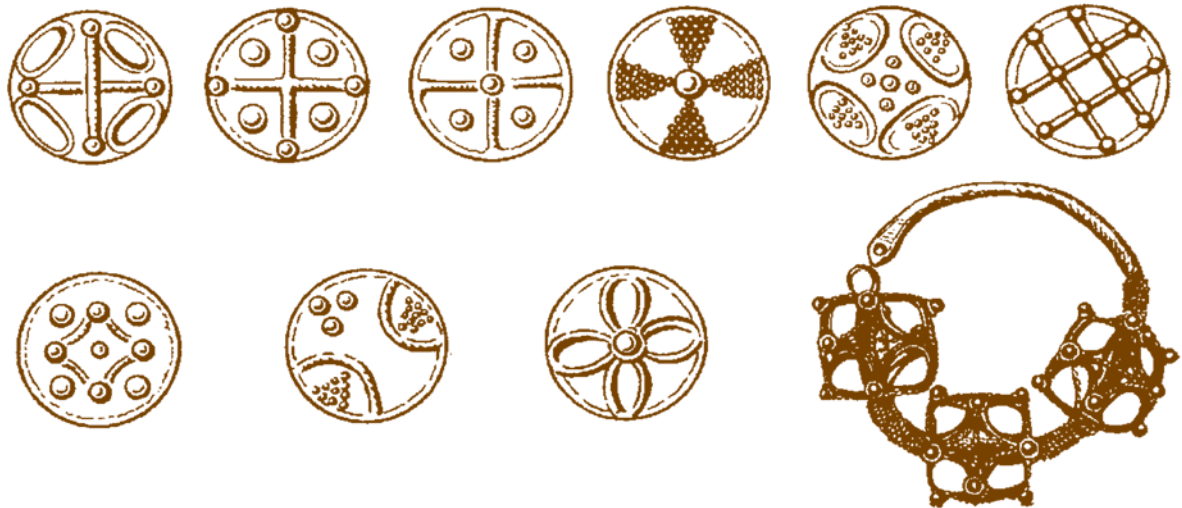

Думаю, по малюнках на щитах легко визначити, хто з трьох воїнів на цьому кораблі є головним [23, с. 150]. Фігурує хрест і на вишуканому античному червонофігурному жбані IV сторіччя до н. е., знайденому вітчизняними археологами у Каховському районі на півдні України [30, іл. 15] (рис. 18).

Знак хреста також широко розповсюджений на кераміці та прикрасах наступних після скіфів археологічних культур. Значною популярністю він користувався й у ранніх слов'ян. Ось, як виглядає хрест на прикрасі з металу V-VII сторіч [9, с. 129]:

Давні слов'яни прикрашали скроневі кільця найрізноманітнішими різновидами хреста у сонячному колі [22, с. 189]:

Як бачимо, частина з цих сонячних хрестів нагадує трипільські. Природно, це ще язичницька традиція. З іншого боку, золотий готський хрест прикрашений дорогоцінним камінням IV-V сторіч, який знайдено в Криму, схоже є християнським символом (рис. 19). Як відомо, під впливом християнських звичаїв готи відмовляються від кремації померлих у другій половині V сторіччя [9, с. 549]. Проте правляча верхівка готів могла прийняти християнство на 100-200 років раніше.

Викликає подив і захоплення феномен спадкоємності та безперервності традиції символу хреста у світовій історії. Адже у перші століття нашої ери у найбільш ранній християнській традиції цей символ мав вигляд літери "Т". Саме на таких стовпах з поперечиною розпинали у Римській імперії злочинців й саме такий неповний хрест ніс на собі на Голгофу Ісус Христос. У часи переслідувань ранніх християн він був таємним знаком і виглядав таким чином [17, с. 175]:

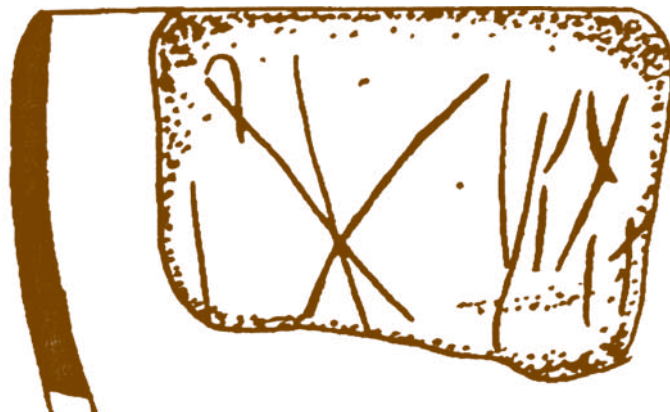
При цьому християни-гностики безпосередньо ототожнювали змію з Ісусом Христом. Ще більшою популярністю у ті часи користувалась така монограма [17, с. 179]:

Коло навколо монограми символізує вічність царства Ісуса Христа. Грецькі літери "альфа" та "омега" – початок і кінець усього сущого, того що є, що було і буде. Два голуби – символ святого духа та "божого світу" [17, с. 179]. Проте, починаючи з кінця III століття н. е., у ранньохристиянську символіку починає повертатися звичайний традиційний хрест, який поступово, майже повністю, витіснив попередника. Й у цьому немає нічого дивного. Адже мало кому відома традиція хреста у вигляді літери "Т" жодним чином не могла протистояти загальновизнаному символу традиційного хреста. Саме тому римський імператор Костантин I (Великий) на початку IV століття н.е. узаконив традиційний хрест як головний символ християнства [32, с. 72]. Правда, відбулося це не одразу. Згідно з легендою, коли варвари у черговий раз у 312 році захопили Північну Італію і підійшли до Риму, назустріч їм вийшли римські легіони на чолі з Костантином. Імператорський прапор та щити легіонерів прикрашала ось ця христограма [33, с. 73]:

На думку істориків церкви вона складається з двох грецьких літер "Х" та "Р" і одночасно символізує ім'я Сина Божого та святу трійцю. Як не дивно, схоже зображення можна побачити на горщику зрубної археологічної культури з поселення Мосоловське у верхів'ях Дону. Час його виготовлення - XVI-XV ст. до н.е. Цікаво, що праворуч від цього зображення знаходяться два хреста [7, с. 221]:

Як бачимо, воно дуже нагадує христову Костантина Великого. Єдина різниця між ними полягає у тому, що це зображення трохи зміщене вліво.

Наступного року в честь перемоги Костантин офіційно визнав християнство на теренах Римської імперії, зберігши при цьому старі язичницькі культу. У 325 році імператор скликав Перший Вселенський, або, як його ще називають, І Нікейський собор. Саме на ньому більшість єпископів погодилася визнати звичайний хрест головним символом християнства. Костантин Великий відомий ще тим, що у 324-330 роках переніс столицю імперії на Босфор до міста Візантія. Після його смерті в 337 році Візантії стали називати Константинополем. Тому цілком природно, що найдавнішим з предметів, який зберігається у скарбниці святого Петра у Римі, є цей срібний хрест VI сторіччя н. е., подарований Ватикану Юстиніаном II (рис. 20) [18, с. 26]. Відсутність інформації про ці факти вводить в оману багатьох учених, зокрема, авторів славнозвісної " нової хронології історії" російських дослідників А.Т. Фоменко та Г.В. Носовського. Вони стверджують, що ось це зображення Астарти – давньосемітської богині кохання та плодючості зі скіпетром у руці, відомої з кінця II тис. до н. е., насправді є християнським часів раннього середньовіччя [20, с. 302]:

Зазначені дослідники вважають середньовічним царем-християнином й асиро-вавилонського володаря Ассура-Назарей-Хабала лише тому, що він носив на грудях відзнаку правителя – хрест [20, с. 302]:

На ту обставину, що він правив країною майже за тисячу років до народження Христа, вони просто не звертають уваги.

Однозначно християнською А.Т. Фоменко та Г.В. Носовський також вважають ось цю давньогальську статуетку бога Юпітера, прикрашену хрестами [20, с. 303]:

Причина цих непорозумінь криється не лише у нашій необізнаності, а і в стереотипах. Адже стало вже традицією ділити світову історію, хай і безпідставно, на два періоди – до і після народження Ісуса Христа. Проте люди, які жили на переломі цих двох епох, сприймали історію такою, якою вона була – послідовною та безперервною. Найкраще це можна проілюструвати на прикладі культу Богородиці, чи просто матері з немовлям. Ось, наприклад, як виглядає давньогрецька Деметра з юним Бахусом (Мальвер) [20, с. 308]:

А ось як – римська богиня Юнона з юним Марсом (за Мальвером) [20, с. 308]:

Подібна метаморфоза відбулася і з традицією пошанування культу Артеміди у малоазійському Ефесі. Як відомо, її храм було дощенту зруйновано городянами, що масово перейшли у християнство. Проте пройшло всього кілька десятиріч і Ефес став знаменитим своїм поклонінням Богородиці. При цьому, багато елементів нового культу дивним чином збігалися з попереднім. Те ж саме відбулося і з культом Афіни. З цього приводу грецький історик Ф. Грегоровіус у своєму дослідженні "Історія міста Афіни у середні віки" зокрема відзначив: "Християнська релігія поставила собі на службу велику святиню античної богині на Акрополі (тобто Парфенон – авт.), майже не пошкодивши храм... В усій історії переходу понять античних вірувань та святинь у християнські не знайти жодного прикладу такої легкої й повної трансформації Паллади Афіни у Пресвяту Діву Марію... У афінян навіть не виникло потреби у зміні імені своєї божественної непорочної покровительки, бо пресвяту Діву Марію вони продовжували називати Parfenos" [20, с. 290].

На думку ряду сучасних західних дослідників, подібна трансформація відбулася і з культом Зевса-Юпітера. Такої самої думки притримуються Вольфанг Бауер та Ірмтрауд Дюмоц – автори Енциклопедії символів, яка витримала у Німеччині 14 перевидань. Зокрема, вони відзначають: "Як іудаїзм, так і раннє християнство мають очевидний зв'язок з астрально-містичними культами Вавилонії та містикою чисел Піфагора. Із семи планет у Біблії виникають сім архангелів, з чотирьох елементів Емпедокла, попередника Сократа, – чотири євангеліста, а 12 учнів Ісуса Христа символізують 12 знаків зодіаку. Народження Ісуса Христа збігається з епохою Риб – уявлення запозичене з астрології, яка вважає, що різні епохи в історії людства знаменуються різними знаками зодіаку" [17, с. 174] або "В ранньому середньовіччі були вимушені знову потрошку вводити божків чужих релігій, вигнаних перед тим з християнства, через задні двері у вигляді святих" [17, с. 176].

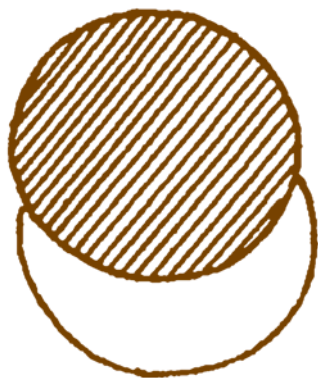
Знак півмісяця має свою унікальну й не менш захоплюючу історію. Пам'ятаю, як свого часу ми з дружиною вперше побачили чудовий мультфільм, створений за мотивами "Енеїди" Котляревського. Не знаю чому, але найбільше нас заінтригував яскравий й задиристий, бо ріжками догори, півмісяць. Тим паче, що у знаменитому виданні "Енеїди" 1970 року, досить сміливо ілюстрованого Анатолієм Базилевичем, такого місяця не було. Його лежачо-ледаче, а не вертикальне, як на нічному небосхилі, розташування відразу розбурхало уяву і викликало запитання. Дати на нього більш-менш вичерпну відповідь виявилось зовсім не просто. Справа в тому, що на нічному небосхилі півмісяць розташований, як правило, вертикально. Саме таким його зображають на переважній більшості національних прапорів мусульманських країн. Щоправда, інколи півмісяць буває у проміжному положенні під кутом 45 градусів до горизонту. Таким ми його бачимо на національних прапорах Па-

кистану та Туркменістану. Крім того, таким півмісяцем традиційно прикрашають мечеті. Попри це, на трипільській кераміці відомі численні зображення горизонтального півмісяця й лише поодинокі – вертикального.

Найбільше вражає фантастичне зображення хреста з горизонтальними півмісяцями на мисці з Національного музею історії України (рис. 21) [4, т.2, с. 257]. Проте, найбільше мальованих півмісяців у світі V-IV тисячоліть до н. е. зосереджено на глечиках та мисках з колекції "Платар" (рис. 22-28). Тому я не міг втриматися, щоб час від часу не відвідати Софію Київську, де вони виставлялись, й помилуватися на цей справжній парад неолітичних півмісяців. Як на мене, досить інтригуючими є зображення лежачих півмісяців ріжками догори та донизу, які можна побачити на рис. 26 та його фрагменті. Такі ж півмісяці можна побачити і на мисці з Майданецького, яка експонується у Національному музеї історії України (рис. 29). З усього цього стає очевидним, що саме знаки сонця, сонячного хреста та півмісяця були для трипільців найголовнішими символами. Про це, крім зображень на кераміці, свідчать також круглі чи круглясті, входи та віконні отвори на макетах їхніх храмів і жител. Крім ритуального посуду, лежачими півмісяцями трипільці також прикрашали вхід до своїх храмів. Так, ось цей макет храму з колекції "Платар" вінчають два півмісяці – попереду й позаду. Сам вхід до храму оздоблюють ще п'ять зображень лежачого півмісяця (рис. 30) [4, т.1, с. 336].

Думаю, що витoki культу горизонтального півмісяця, слід шукати ще у палеоліті. Наші далекі пращури не могли не звернути уваги на регулярні сонячні затемнення, під час яких місяць частково закриває сонце. При цьому, досить часто, видимою залишається лише нижня частина сонячного диску [20, с. 447]:

Такі затемнення трапляються кілька разів на рік [25, с. 453]. Щоправда, побачити їх на власні очі можна далеко не так часто. Адже місяць затіняє лише незначну частину земної поверхні. Ось як описує таке часткове сонячне затемнення в районі Афін 431 року до н.е. грецький історик Фукидід (Історії, книга 2): "Сонце стало темним після обіду, прийнявши вигляд півмісяця і з'явилося кілька зір". З писемних джерел ми знаємо, що у стародавніх Єгипті, Греції та ранньому Середньовіччі люди сприймали це природне явище з великим ост-

рахом й вважали його провісником природних катаклізмів, епідемій та воєн. З іншого боку, регулярні небесні битви між могутніми богами – Місяцем та Сонцем – для наших далеких пращурів були найбільш фантастичним й захоплюючим видовищем. Але вони вже знали, що у цих запеклих поєдинках завжди перемагає Сонце. Правда, для цього йому доводиться на короткий час перевтілитись у свого супротивника – горизонтальний півмісяць. З часом часткові сонячні затемнення почали сприйматися, як шлюб між світилами. Адже не даремно колядники з давніх давен співають: “Ясен місяць – пан господар, красне сонце – жінка його, дрібні зірки – його діти”, а господині ліплять вареники-півмісяці [22, с. 305-306]. Схоже, що саме з тих часів бере свій початок обряд Меланки - щедрування гуртом молоді на чолі з переодягненим у жіночу одягу хлопцем. Тому новорічний Василь ототожнюється у народній творчості з Місяцем.

Символ горизонтального півмісяця в Шумері та Вавилоні, як і у Трипільлі, користувався більшою популярністю, ніж хрест. Про це, зокрема, свідчить шумерське зображення поєдинку бога Мардука з володаркою прадавнього Хаосу – Тіамат, свідком якому є півмісяць Сін:

Символи півмісяця та сонця і тут поруч:

Ось вони прикрашають месопотамське дерево пізнання [28, с. 337]:

А ось сам бог Місяць (мудрий Сін) на небесному троні з його постійним супутником – горизонтальним півмісяцем – на відбитку з циліндричної печатки, вік якої близько 1500 року до н.е. [6, с. 295]:

Не оминув знак горизонтального півмісяця й Середземномор'я [21, с. 89]:

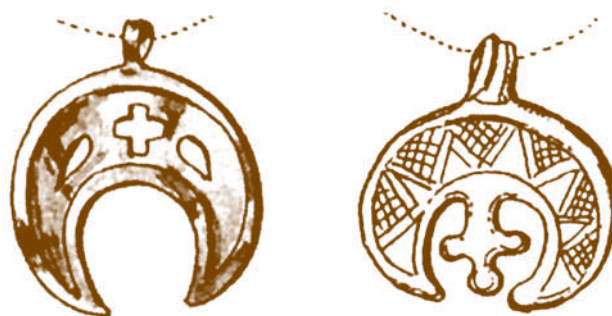

На фрагменті цієї поховальної обручки з Криту XV століття до н. е. можна побачити лежачий півмісяць, але ріжками донизу, та хрестоподібний сонячний диск :

Можливо, таке розташування півмісяця вказує на те, що душа небіжчика вже у потойбічному, протилежному від нас світі й мандрує Чумацьким шляхом?

На відміну від знака хреста, зображення півмісяця майже відсутні на кераміці зрубників, катакомбників та скіфів. Одним з винятків є два горизонтальні півмісяці на керамічному відерці, знайденому в могильнику Каборга Миколаївської області (рис. 31). З іншого боку, аж до слов'янського часу, в культур, які змінювали одна одну на території сучасної України, були популярними вушні підвіски з міді, бронзи, срібла і золота у вигляді півмісяця. Ось, наприклад, як вишукано виглядає давньоруська підвіска-лунніца (Рис. 32) [34, с. 232]. Ще більш виразними є старослов'янські амулети з язичницькими символами хреста-півмісяця [9, с. 286]:

Відомо, що півмісяць, протягом століть був символом Константинополя і деяких інших міст Середземномор'я. Його зображення в горизонтальній трипільській традиції прикрашало церкви, а сам півмісяць зайняв почесне місце на древках візантійських військових прапорів, в церквах та на монетах. Зображення Богородиці на півмісяці можна й сьогодні побачити у переважній більшості католицьких храмів. Не є винятком і архітектурна окраса Києва – костюл святого Миколая, більш відомий, як Національний будинок органної та камерної музики. Його також прикрашає копія картини Матері Божої Остробримської на півмісяці (рис. 33). Витоки вказаної традиції слід шукати у

Одкровенні Івана Богослова (12:1,2,5): "І з'явилося на небі велике знамення – жінка, зодягнена в сонце, а під ногами її місяць. І на голові її вінець із дванадцяти зір. І мала вона в утробі і кричала від болю, та муки терпіла від породу... І дитину вродила вона чоловічої статі, що всі народи має пасти жезлом залізним. І дитина її була взята до Бога, і до престолу Його". І ще. Одкровення, чи Апокаліпсис, містить кілька згадувань про Вавилон, де, як вже згадувалося вище, 12 місяців-знаків зодіаку, сонце та лежачий півмісяць були у великій пошані. Часто зображення півмісяця разом зі стилізованим символом сонця вирізьблювали на верхівках стел з похвальними текстами в честь правителів та богів, як ось на цій стелі з Ура. Час її створення – близько 2100 року до н. е. [6, с. 141]:

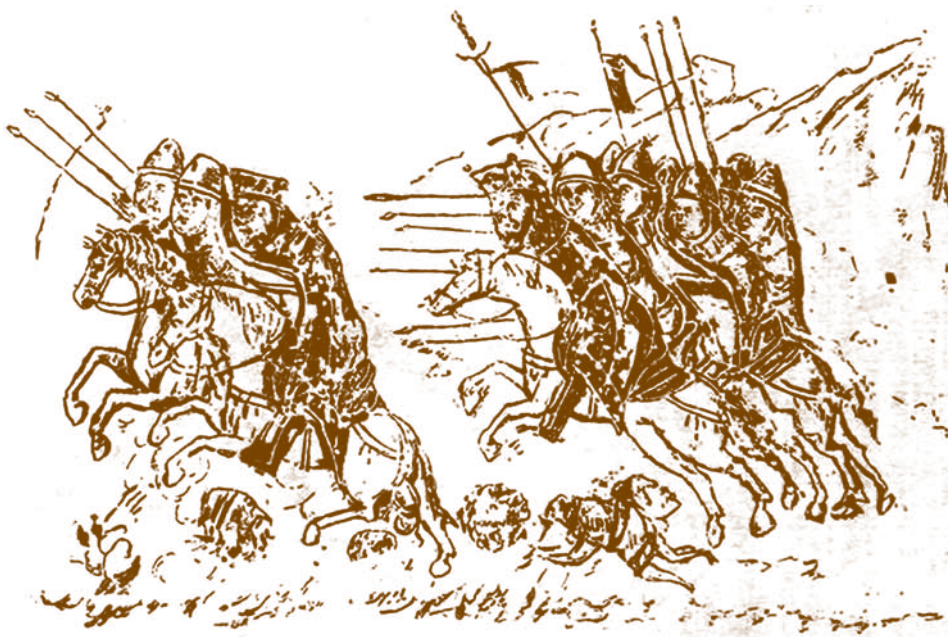
Тому не випадково в Одкровенні Богородиця – "жінка, зодягнена в сонце, а під ногами її місяць". У зв'язку з цим, обов'язковими атрибутами зображень ранньосередньовічних Богородиць були горизонтальний півмісяць та зоря. Ось, наприклад, як виглядає Салісбурійська Богородиця (за М.Броком) [20, с. 309]:

Та Богородиця Діана (за М.Броком) [20, с. 309]:

Горизонтальний півмісяць вінчав древка військових прапорів давньоруських та печенізьких князів. Уперше півмісяць на древку зі штандартом київського князя Святослава можна побачити у візантійській хроніці Манасії. На цій мініатюрі дружина князя переслідує військо болгар під Філіпопелом (Пловдивом) у 969 році [10, с. 71]:

Очевидно, такий півмісяць є продовженням місцевої традиції. Адже на мініатюрі зображена сутичка з болгарським військом ще переважно язичницької руської дружини.

Після хрещення Русі над півмісяцем на древках князівських прапорів почали кріпити поперечку, утворивши таким чином хрест. Такий хрест із півмісяцем можна побачити на мініатюрі з давньоруського літопису. На ній зображе-

на сцена розгрому в 1184 році половців об'єднаною руською дружиною на чолі з князем Святославом Всеволодовичем (рис. 34).

Після прийняття християнства символ хреста на півмісяці почав прикрашати бані церков, які масово зводились по усіх руських землях. Природно, що головні бані Софії Київської та Михайлівського собору вінчали хрести на півмісяцях. Ось, наприклад, як виглядав у ті часи Михайлівський собор у Києві (за малюнком Груневега, 1584 р.):

З тих часів до нас дійшли хрести з півмісяцями на банях церкви Спаса на Берестові у Києві. За переказами саме тут у 1157 році поховано засновника Москви – київського князя Юрія Долгорукого (Рис. 35). Саме тому при створенні планів реконструкції давньоруських храмів, що не дійшли до наших часів, усі відомі вчені, включно з Борисом Рибаківим, зображують на церковних куполах хрест із півмісяцем (Рис. 36) [26, с. 97].

Слід зазначити, що в середньовічній Європі також великою популярністю користувалися хрест-якір і хрест-дерево життя. Вони продовжили і розвили традицію хреста на півмісяці. Ось як, наприклад, виглядає хрест-якір на візантійському медальйоні із зображенням Святого апостола Петра, що вінчає його жезл [11, с. 215]:

Хрест-древо життя можна побачити на архітектурній деталі храму в Херсонесі:

Символи хреста та півмісяця були підхоплені та сприйняті українським духовенством і козацькою старшиною. Щоб переконатися в цьому, досить подивитися на бані збережених і не перебудованих козацьких церков. Більшість з них прикрашена хрестами на півмісяцях. Цей символ також став основою гербових знаків багатьох козацьких містечок, зокрема: Яблунівки, Комишні, Носівки, Піщаного, Конотопу, Потоків (рис. 37). Як на мене, найбільш життєрадісним з них є герб міста Зіньків, заснованого козаками у 1604 році (рис. 38).

Цікаве поєднання язичеського сонця та хреста являє собою герб міста Золотоноші (рис. 39).

Не оминули символи хреста й півмісяця князівських та старшинських гербів і обручок. Ось, наприклад, як вони виглядають на родовому знаку Гетьмана Війська Запорозького Петра Дорошенка [29, с. 105-106] (рис. 40), родовому знаку Ракушок-Романовських "Божаволя" (рис. 41), чи каблучці-печатці князя Рожиновського, Київщина, XVI ст. [5, с. 84]:

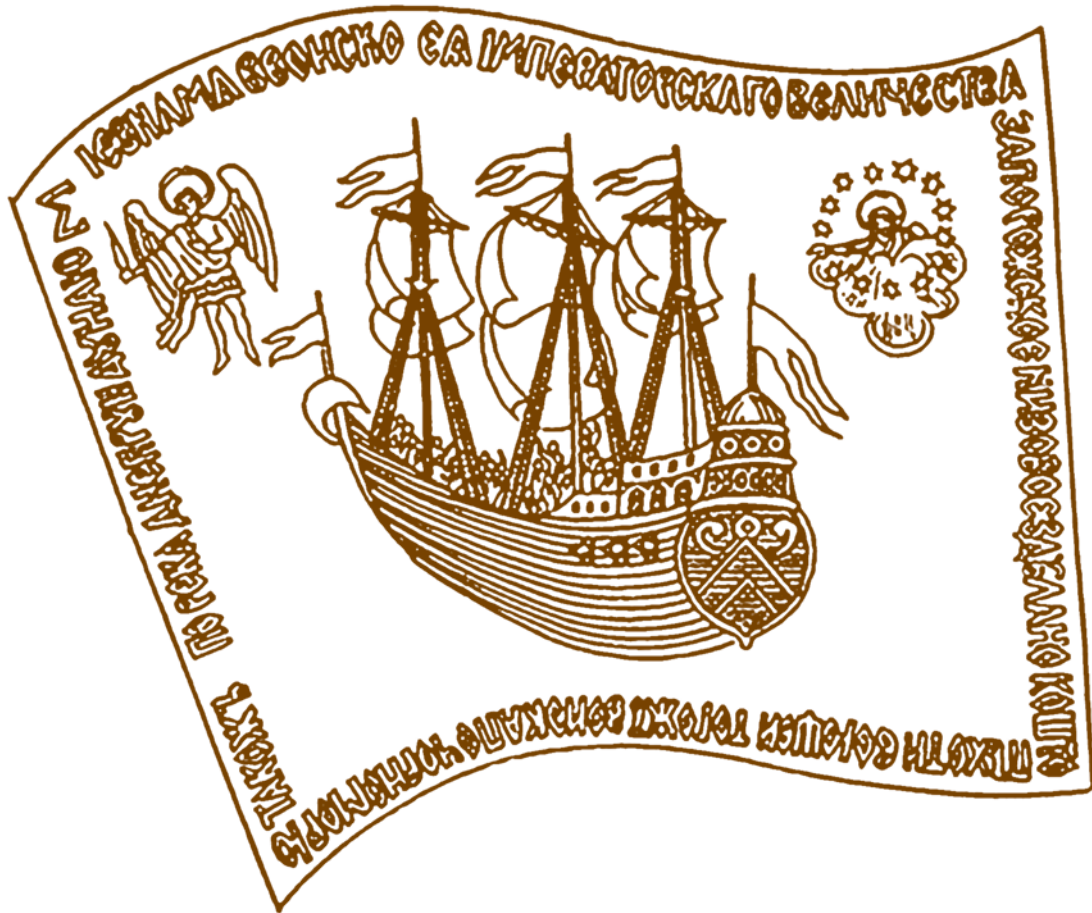
Не був рідкістю на гербах й горизонтальний півмісяць без хреста, як от на родових знаках родини Дубин "Державиця" (рис. 42) та Іванчулів [29, с. 32]:

Хрест на півмісяці прикрашав і останню Січову церкву запорізьких козаків [12, с. 221]:

Стало вже звичним говорити про зухвальство та зневагу до смерті козаків. Яскравим підтвердженням цього є морський козацький прапор XVIII ст. [5, с. 265]:

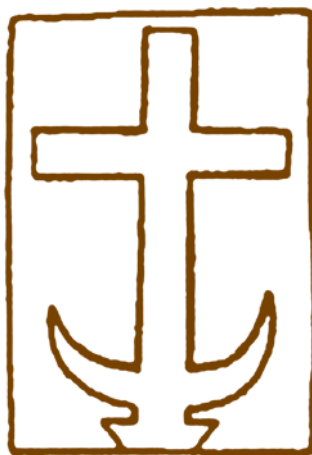

Як і годиться, козаків та корабель на штандарті охороняють архангел Михаїл разом з Богородицею на півмісяці. Щоправда, німб навколо Божої Матері чомусь складається з 13-ти, а не 12-ти зір. На ніс корабля начеплено ще один півмісяць, але вже ріжками донизу. І не зрозуміло, чи то його збило з турецького прапора ядро з козацької гармати, чи це просто прадавній символ потойбічного світу. На користь останнього припущення свідчить такий самий півмісяць ріжками донизу з православним хрестом, які прикрасили герб одного з шахтарських міст на Донеччині (рис. 43). Погодьтеся, важко придумати більш вдалий герб для міста, значну частину якого становлять підземні вугільні вироби.

Після розорення Січі російськими військами у 1775 році частина запорожців пішла за Дунай під заступництво турків. Природно, хрест із півмісяцем залишався і на печатці Буджацького та Усть-Дунайського козацького війська [12, с. 254]:

Як бачимо, ці знаки на печатці розділені. У такий спосіб козаки про всяк випадок відгородили себе від можливих обвинувачень з боку турок у зневажливому ставленні до головного мусульманського символу. Адже через постійні війни з турками і татарами в ті часи, в середовищі православного духовенства, була популярною ідея про те, що хрест на півмісяці символізує перемогу християн над бусурманами. Зазначене трактування замінило більш ранні: "Символ чаші, в яку стікає кров" і "Пораження язичества". Про те, що півмісяць уже був символом Царграду в часи зародження мусульманства ніхто вже не згадував. Крім того, не слід забувати, що півмісяці на прапорах мусульманських держав, включно з турецьким, розташовані вертикально, а не горизонтально. Все це свідчить про те, що горизонтальне розташування півмісяця є більш давнім. Потрапивши з Вавилону до Іудеї, воно продовжило прадавню трипільсько-шумерську традицію. Як би там не було, час залишив нам чимало німих нагадувань про симбіоз двох вічних символів – хреста та півмісяця. Одне з них ще можна побачити на кам'яному надгробку забутого цвинтаря колись славного козацького граду Трахтемирова [13, с. 96]:

У першій половині XVIII сторіччя – часу розквіту українського бароко в архітектурі, шпилі багатьох споруд прикрасили півмісяці. Їх можна побачити

на гравюрах із зображенням козацьких містечок – Батурина та Глухова [5, с. 258-260]:

Ці півмісяці могли означати лише одне – повернення до прадавніх традицій. Згадаймо, наприклад, численні півмісяці на древках давньоруських та печенізьких князів.

Загалом протягом XVII – XIX століть своєрідною візиткою багатьох сіл і містечок Малоросії були вишукані хрести з кованого заліза, що прикрашали бані церков. Місцеві громади змагалися між собою, у кого на церкві красивіший хрест й не жалкували на це грошей. Тому однією з популярних тем для розмови на ярмарках та подібних скупченнях людей була: "А у кого хрест

гарніший?" Деякі з хрестів були справжніми космогонічними поемами з найбільш неймовірними ще трипільського, зрубного та ранньослов'янського часу півмісяцями, сонцями-зорями, тризубами та трояндами з кованого заліза (рис. 44) [14, с. 50-68].

Усе це повною мірою властиве й хрестам на банях греко-католицьких та православних храмів Західної України. Щоб переконатися у цьому, досить подивитись на хрести, що прикрашали свого часу бані церков Закарпаття та (рис. 45), або ось на цю чудову каплицю у с. Росохач Сколівського району на Львівщині:

Вона була збудована у 20-х роках минулого сторіччя на кошт колишнього мешканця села, який емігрував до Америки. Ще більш фантастичними були хрести з півмісяцями на банях церкви Воздвиження Чесного Хреста у с. Добросин Жовківського р-ну на Львівщині, яка була збудована у XVII ст. й розібрана у 1876 році. Уявити, якими вони були ми можемо лише завдяки малюнку з книжки Т. Білоус "Церкви рускія в Галіції и на Буковині", Коломия 1877 [15, с.175]:

У зв'язку з тим, що терени Західної України ввійшли до складу Радянської України лише у 1939 році, там до нашого часу збереглося відносно багато унікальних дерев'яних церков. Давайте помилуємося деякими з них. Перлиною дерев'яного зодчества можна назвати храм св. Миколи Чудотворця у с. Колодному на Закарпатті, споруджений 1470 року та перебудований в XVIII ст. (Рис. 44) [16, с. 511]. Проте, мені особисто, найбільше до вподоби церква св. арх. Михайла з с. Медведівці на Закарпатті, збудована, приблизно, 1625 року (рис. 47). Хоча Закарпаття від Далекого Сходу віддаляє величезна відстань, завдяки вишуканому й вигнутому догори даху вона певною мірою нагадує класичну пагоду. У 1928 році сільська громада продала цю церкву Празькому магістрату за 1000 крон, щоб спорудити кам'яний храм. У Празі церкву встановили в парку Кінського на високому пагорбі Петрішна з нагоди 10-річчя входження тогочасної Підкарпатської Русі до складу Чехословаччини. Зараз церква стоїть замкнена без жодної таблички з інформацією про її назву та походження [16, с.189]. Можливо, настав час повернути її на Батьківщину?

Ностальгічні думки навіюють ось ці чорно-білі фото церкви Різдва Пр. Богородиці з с. Баличі Мостиського р-ну на Львівщині, збудованої у 1617 р. й розібраної у 1907 р. [15, с. 349] (рис. 48), церкви св. Миколи Чудотворця у с. Діброва на Закарпатті, збудованої у 1604 р. [16, с. 580] (рис. 49) та церкви св. арх. Михайла (старої) в місті Комарне Львівської області, збудованої в 1609 році [15, с. 234] (рис. 50).

Впадає в очі спільність композицій на хрестах по всій території України. Для мене та багатьох моїх друзів з різних регіонів країни це є очевидним дока-

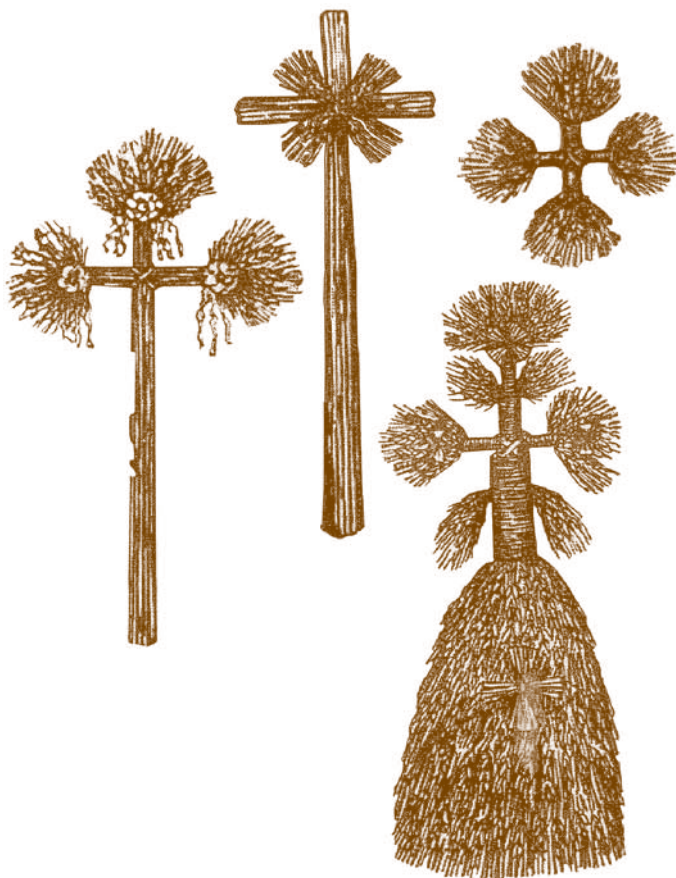

зом того, що конфесії православного обряду в нашій країні розділяють не так питання віри, як зовсім інші інтереси. Зазначеною обставиною не забарилися скористатися провідники різних течій протестантизму з США, щоб значно поширити свої впливи на нашій землі. Між тим час їх існування – від сили 400 років.

Цікаво, що так звані "благодіючі хрести" XVII – XIX сторіч, за допомогою яких ведеться служба в церквах, також оздоблювались сонячними променями та елементами півмісяця. Про це свідчить зібрання благодіючих христів Успенського собору Києво-Печерського історико-культурного заповідника (рис. 51) [27, с. 80-93].

Необхідно відзначити, що традиція хрестоприкрашення у Європі найбільш притаманна саме теренам України, що свідчить про надзвичайно сильний симбіоз християнських звичаїв з дохристиянськими. Свого апогею вона досягла на Гуцульщині та Покутті в XVII – XIX століттях. Щоб переконатись у цьому варто лише поглянути на фантастичні хрести на мисках (рис. 52), кахлях (рис. 53) та скринях (рис. 54) цього часу. Такого їх різноманіття не побачиш більше ніде в світі. Схоже, що саме в них відзеркалюється щира і наївна українська душа.

Ще на початку минулого сторіччя у ряді регіонів селянки після закінчення жнив в'язали такі хрести-баби, як ось ці з Київщини:

Ще й сьогодні по усій Україні багато жінок на Паску та інші християнські свята продовжує випікати святкові хліби, прикрашені хрестами. Як, наприклад, ось цей калач великодний роботи Катерини Поліщук та Ангеліни Мицик із с. Стебне Звенигородського району (рис. 55) [31, с. 28], чи богач зажинковий Раїси Біленької та Раїси Кихтенко із с. Майданецьке Тальнівського району (рис. 56) [31, с. 31]. Давайте їх порівняємо з трипільськими ритуальними хлібцями із глини початку V тис. до н.е. з колекції "Платар" (рис. 14-15), знайденими також на Черкащині. Як бачимо, за формою вони нагадують калач великодний та богач зажинковий.

Не менш цікава ось ця шишка для коровайниць роботи Олени Багрій із с. Павлівка II на Черкащині (рис. 57) [31, с. 37]. Як не крути, але перед нами звичайнісінька сварга, або сонячний хрест, що обертається. Таких сварг безліч на бабусиних вишивинках й, навіть, сучасних писанках. На теренах України їхні зображення відомі ще з дотрипільських часів. Тому, давайте помилуємося ось на цю вишукану сваргу на трипільському глечикі з колекції Олександра Поліщука (рис. 58) й порівняємо її зі сваргою на шишці для коровайниць. Єдина різниця між ними полягає в тому, що вони обертаються в різні сторони: сварга на шишці за годинниковою стрілкою, тобто до Купала (дня літнього сонцестояння), а сварга на глечикі – проти, тобто вже після цього дня [22, с.457].

Така безперервна спадкоємність символу хреста на протязі тисячоліть на одній території, звичайно, вражає. Тим паче, що на протязі останніх шести тисяч років терени Черкащини в результаті набігів кочівників неодноразово безлюдніли. Проте, з часом ті, що вцілили, чи їх нащадки, знову поверталися до своєї звичної хліборобської справи. Лише на таких прикладах починаєш розуміти повну справедливість слів Докії Гуменної, автора кількох популярних досліджень про трипільську цивілізацію: "Минуле не відпливає в безвість, а вливається у майбутнє" [2, с. 329].

Як це не прикро, але кількість хрестів з півмісяцем на банях наших церков постійно зменшується. Старі храми просто руйнуються. Більшість з них зникло назавжди. Разом з ними, майже повністю втрачено традицію прикрашати хрести. На банях новозбудованих храмів, як правило, ставлять звичайні хрести. Є, звичайно, і винятки, як ось цей вишуканий храм на масиві "Теремки-2" у Києві (рис. 59). Цим самим переривається одна з найдавніших традицій нашої прадавньої землі. В мене це викликає почуття глибокого суму та здивування. Я ніяк не можу зрозуміти, чому хрести на банях наших храмів мають бути монотонними і одноманітними, як і саме життя у значної частини прихожан. Адже відвідини церкви для віруючої людини – маленьке свято душі. Саме тому вишукані й неповторні хрести-поєми, як і в давнину, мають бути не лише символом українського православ'я, але й зігрівати душі прихожан та викли-

кати захоплення у всіх тих, хто їх бачить. Тим паче, що канони усіх конфесій православного обряду залишають це питання на розсуд церковних громад.

Не варто також забувати, що безперервна традиція символу хреста на нашій землі – найдавніша у світі. Звичайно, християнська ідея докорінно поглибила і розширила первісне значення цього символу, перетворивши правителя земного у Правителя-Пастиря небесного. Тому, так важливо відродити цей прадавній символ у всій його споконвічній красі. Крім того, символ хреста на півмісяці поєднує в історії України в одне нерозривне і безперервне ціле дохристиянський час із сьогоденням та майбутнім.

Й останнє. Так вже склалося, що причорноморські степи України, являючи собою своєрідний прохідний двір між Європою та Азією, протягом тисячоліть служили ареною зіткнення й взаємообміну досвідом, віруваннями, символами Заходу зі Сходом та Півночі з Півднем. Можливо, саме тому народи й етноси, що тут проживають традиційно вирізняються релігійною і міжнаціональною терпимістю. Хочеться сподіватися, що дух розсудливості і апробованих часом традицій буде переважати на нашій прадавній землі й надалі.

Земля,

пихана хрестами, бубнявіла
Калиною, березами, дубками,
змовкла в агонії,
час проковтнула,
тишею вбралась.

А поряд –

тесана

деревом,

працею,

вірою,

пам'яттю,

долею,

лірою,

силою,

кволістю,

людскістю,

звичаєм,

Освячена життям людей обителі сієї,

стигла банями з хрестами,

чи болями оселі

і

гromовідводом

Церква...

Петро Слободян

Бібліографія:

1. Кифишин А.Г. Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII-III тысячелетий до н. э. – К.: Аратта, 2001.
2. Гуменна Докія. Минуле пливе в прийдешнє. Розповідь про Трипілля. – Нью-Йорк: Видання Української Вільної Академії у США, 1978. – 384 с.
3. Відейко М.Ю. Трипільська цивілізація. К.: Академперіодика, 2003.
4. Енциклопедія Трипільської цивілізації / За ред. Відейко М.Ю. – К.: Укрполіграфмедіа, 2004. – Т. № 1(704 с.), Т.2 (712 с.).
5. Праотча сторона у межиріччі Десни і Трубежа: Нариси історії Броварського краю від стародавніх часів і до ХХ ст. / Уклад. І. Доцин. – Бровари: Водограй, 2003. – Кн.1. – 272 с.
6. Гуляев В.И. Шумер. Вавилон. Ассирия: 5000 лет истории. – М.: Алетея, 2004. – 440 с.
7. Захарова Е.Ю. Сосуды со знаками срубной культурно-исторической общности: Дис. ... канд. ист. наук: 07.00.06. – Воронеж, 1998. – 281 с.
8. Отрощенко В.В., Формозов А.А. К проблеме письменности у племен Северного Причерноморья в эпоху раннего металла: Studia Praehistorika: Sofia, 1998. – р. 176
9. Давня історія України // За редакцією Толочко П.П. – К.: Ін-т археології НАНУ, 2000. – т. 3. – 696 с.
10. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України / Репринтне відтворення видання 1913 року. – К.: Золоті ворота, 1990. – 526 с.
11. Шаповалов Г. Про духовний зміст символу "Проквітлий хрест" // Мат. наук. пр. конф. 27-28. XI 2002: Проблеми та досвід вивчення захисту, збереження і використання археологічної спадщини. – К.: Нац. зап. "Софія Київська", 2003. – С. 211-218.
12. Кащенко А. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове. – К.: Веселка, 1992. – 107 с.
13. Малина В. Оздоблення кам'яних хрестів // Родовід. – 2002. – № 1-2. – С. 95-107.
14. Щербаківський В. Українське мистецтво. – К.: Либідь, 1995. – 288 с.
15. Слободян В. Церкви України. Перемиська єпархія. – Львів: Місіонер, 1998. – Енцик-е видання. – с.864.
16. Сирохман М. Церкви України. Закарпаття. – Львів: Місіонер, 2000. – Енцик-е видання. – с.880.
17. Бауэр В., Дюмотц И., Головин С. Энциклопедия символов / Пер. с нем. Г.И. Гаева. – М.: КРОН-ПРЕСС, 1995. – 512 с.
18. Файсон Нэнси. Величайшие сокровища мира. Атлас чудес света. – М.: Буртельсман Медиа Москау АО, 1996. – с. 126.
19. Кириаку Гергиос. Кипр в красках. – Лимассол : изд-о Кариаку, 1987. – с.26.
20. Фоменко А.Т. Носовский Г.В. Какой сейчас век? – СПб.: Изд. Дом "Нева", 2004. – 512 с.
21. Тейлор Уильям. Микенцы. Подданные царя Миноса / Пер. с англ. С. Федорова. – М.: ЗАО Центрполиграф: ООО "Внешторгпрогресс", 2003. – 236 с.
22. Войтович Валерій. Українська міфологія. К.: Либідь, 2002. – 664 с.
23. Залізник Л.Л. Первісна історія України: Навч. Посібник. – К.: Вища школа, 1999. – 263 с.
24. Арриан. Поход Александра. – М.: Изд-о "Миф", 1993. – 272 с.
25. Советский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 1632 с.

26. Рыбаков Б.А. Русские летописцы и автор "Слова о полку Игоревом". – М.: Наука, 1972. – 520 с.
27. Вклади і вкладники Успенського собору Києво-Печерської лаври XVI-поч. XX ст.: Каталог. – К.: Видавництво "Квіц", 2005. – 104 с.
28. Ситчин Захарія. 12-я планета. Хроніка Землі. – М.: Новая планета, 2002. – 340 с.
29. Коваленко С., Пугач О. Опис козацької України 1649-го року: Довідник. – К.: Просвіта, 2004. – 152 с.
30. Лесков А. Новые сокровища курганов Украины. – Л.: Аврора, 1972. – 152 с.
31. Мицик Вадим. Син Землі і Сонця: Художнє хлібопечення Шевченкового краю. – К.: КВІЦ, 2005. – 40 с.
32. Велика ілюстрована енциклопедія історії / За редакцією Джуліан Холланд. – Пер. з англ. – К.: Махаон-Україна, 2005. – 492 с.
33. Михайлов Б. Д. Петроглифы Каменной Могины (семантика, хронология, интерпретация). – Запорожье: Дикое Поле, 1999. – 240 с.
34. Златоструй. Древняя Русь X-XIII вв. / Сост. А.Г. Кузьмин, А.Ю. Карпов. – М.: Мол. Гвардия, 1990. – 302 с.
35. Котова Н.С. Неолитизация Украины. – Луганск: Шлях, 2002. – 268 с.

Перелік ілюстрацій

1.	Трипільська миска з зображенням хреста, V-IV тис. до н. е. Колекція "Платар".	С. 41
2.	Трипільська миска з зображенням хреста, V-IV тис. до н. е. Колекція "Платар"	С. 41
3.	Трипільський кубок з зображенням хреста, V-IV тис. до н. е. Колекція "Платар".	С. 41
4.	Трипільська миска з зображенням хреста, V-IV тис. до н. е. Колекція Олександра Поліщука.	С. 41
5.	Трипільський горщик з зображенням хреста, V тис. до н. е. Національний історико-етнографічний заповідник, м. Переяслав-Хмельницький.	С. 42
6.	Трипільська миска з зображенням двох хрестів, IV тис. до н. е. Колекція "Платар".	С. 42
7.	Трипільська розписна посудина з зображенням хреста та антропоморфним зображенням з Петрен (Молдова) за Е.Р. фон Штерном.	С. 42
8.	Трипільський глиняний хрест, V тис. до н. е. Національний музей історії України.	С. 42
9.	Трипільська мідна бляха з вибитим зображенням хреста з поселення Карбуна, Молдова, V тис. до н. е.	С. 43
10.	Шліфована кам'яна булава у вигляді хреста з трипільського поселення Верем'я, IV тис. до н. е. Національний музей історії України.	С. 43
11.	Трипільська глиняна модель житла з вітварем у вигляді хреста, V-IV тис. до н. е. Колекція "Платар".	С. 43
12.	Трипільська глиняна модель житла з вітварем у вигляді хреста, V-IV тис. до н. е. Колекція "Платар".	С. 43
13.	Трипільська глиняна модель житла з вітварем у вигляді хреста, IV тис. до н. е. Одеський археологічний музей.	С. 43
14.	Трипільська глиняна модель ритуального хлібця з зображенням хреста, V тис. до н. е. Колекція "Платар".	С. 44

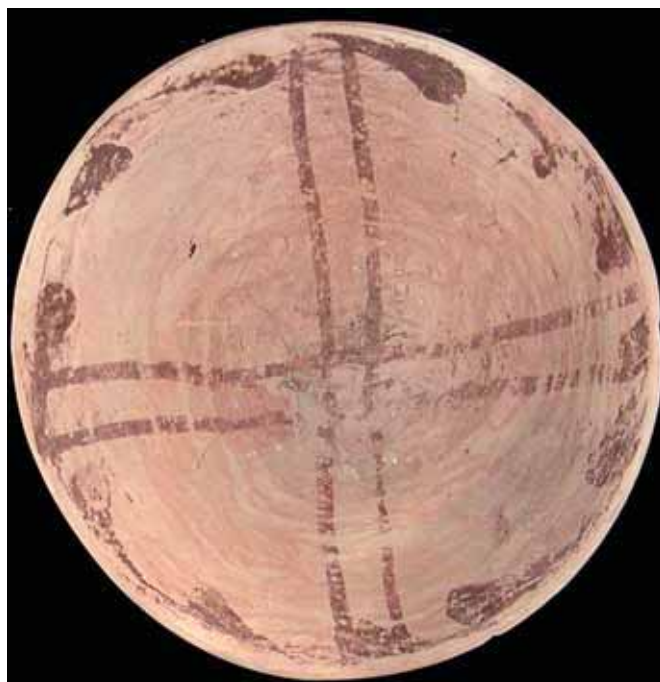

15. Трипільська глиняна модель ритуального хлібця з зображенням хреста, V тис. до н. е. Колекція "Платар". С. 44
16. Хрестоподібна чоловіча фігура з стеатиту, 3500-3200 рр. до н.е. Археологічний музей Кіпру, м.Нікосія. С. 44
17. Кіммерійські кістяні бляхи-нашивки вбрання для коня. Кінець VIII - перша половина VII ст. до н.е. Знайдені в Сімферопольському р-ні Криму. С. 45
18. Античний червонофігурний горщик з хрестом IV ст., знайдений у Каховському районі. С. 45
19. Золотий готський хрест IV-V ст., знайдений в Криму. С. 45
20. Срібний хрест VI ст. н. е. зі скарбниці святого Петра у Римі, подарований Ватикану Юстиніаном II. С. 45
21. Трипільська миска з зображенням хреста та чотирьох півмісяців з поселення Кишилівці-Обоз, IV тис. до н.е. Національний музей історії України. С. 46
22. Трипільський глечик з зображеннями горизонтальних півмісяців, IV тис. до н. е. Колекція "Платар". С. 46
23. Трипільський миска з зображенням горизонтальних півмісяців, IV тис. до н. е. Колекція "Платар". С. 46
24. Трипільський глечик з зображенням горизонтальних півмісяців, IV тис. до н. е. Колекція "Платар". С. 46
25. Трипільський глечик з зображеннями горизонтальних півмісяців, IV тис. до н. е. Колекція "Платар". С. 47
26. Трипільська миска з зображеннями горизонтальних півмісяців, IV тис. до н. е. Колекція "Платар". С. 47
27. Трипільська глечик з зображеннями горизонтальних півмісяців, IV тис. до н. е. Колекція "Платар". С. 47
28. Трипільська миска з зображенням горизонтальних півмісяців, IV тис. до н. е. Колекція "Платар". С. 47
29. Трипільська миска з зображенням горизонтальних півмісяців, IV тис. до н. е. Національний музей історії України. С. 48
30. Трипільський глиняний макет храму з півмісяцями, V тис. до н. е. Колекція "Платар". С. 48
31. Керамічне відерце з двома горизонтальними півмісяцями IV ст. Знайдене в могильнику Каборга Миколаївської обл. С. 48
32. Давньоруська підвіска-лунніца X ст. С. 48
33. Копія картини Матері Божої Остробримської. Костьол святого Миколая (Національний будинок органної та камерної музики), м Київ. С. 49
34. Мініатюра з давньоруського літопису "Слово о полку Ігоревім" (с. 232) із зображенням сцени розгрому в 1184 році половців об'єднаною руською дружиною на чолі з князем Святославом Всеволодовичем. С. 49
35. Церква Спаса на Берестові, XI ст., м. Київ. С. 49
36. Замок в Боголюбово Владімирської обл., Росія, XIII ст. Реконструкція Бориса Рибаківа. С. 49
37. Гербові знаки козацьких містечок Яблунівки, Комишні, Носівки, Піщаного, Конотопу, Потоків. С. 50

38. Герб м. Зіньків. Полтавська область. С. 50
39. Герб м. Золотоноші. Черкська область. С. 51
40. Родовий знак Гетьмана Війська Запорозького Петра Дорошенка. С. 51
41. Родовий знак Ракушок-Романовських "Божаволя". С. 51
42. Родовий знак родини Дубин "Державиця". С. 51
43. Герб міста Горлівка. С. 51
44. Церковні хрести Малоросії XVII-XIX ст. С. 52-53
45. Церковні хрести Закарпаття XV-XIX ст. С. 54
46. Церква св. Миколи Чудотворця, с. Колодне, Закарпатської обл., споруджена 1470 року. С. 55
47. Церква св. арх. Михайла, с. Медведівці, Закарпатської обл., збудована, приблизно, у 1625 р. З 1929 р. знаходиться в м. Прага. С. 56
48. Церква Різдва Пр. Богородиці, с. Баличі, Мостиського р-ну, Львівської обл., збудована 1617 р. Розібрана у 1907 р. Світлина І. Губера. С. 57
49. Церква св. Миколи Чудотворця, с. Діброва, Закарпатської обл., збудована в 1604 р. С. 58
50. Церква св. арх. Михайла (стара), м. Комарно, Городицького р-ну, Львівської обл., збудована в 1609 й реконструйована у 1754 р. С. 59
51. Благославенні хрести з Успенського собору Києво-Печерської лаври. С. 60-61
52. Зображення символу хреста на мисках з колекції Івана Вишиванюка. Гуцульщина та Покуття, XIX ст. С. 62-63
53. Зображення символу хреста на кахлях з колекції Бориса Мардаревича. Гуцульщина та Покуття, XVIII - XIX ст. С. 64-67
54. Зображення символу хреста на скринях з колекції Петра Корпанюка. Гуцульщина та Покуття, XIX - початок XX ст. С. 68-69
55. Калач великодний роботи Катерини Поліщук та Ангеліни Мицик, с. Стебне Звенигородського району, Черкаської обл. С. 70
56. Богач зажинковий Раїси Біленької та Раїси Кихтенко, с. Майданецьке, Тальнівського району, Черкаської обл. С. 70
57. Шишка для коровайниць роботи Олени Багрій із с. Павлівка II, Черкаської обл. С. 71
58. Трипільський глечик із сваргою, IV тис. до н. е. Колекція Олександра Поліщука. С. 71
59. Церква св. Бориса і Гліба на масиві "Теремки-2", м. Київ. С. 72

1. Трипільська миска з зображенням хреста, V-IV тис. до н. е. Колекція "Платар".
2. Трипільська миска з зображенням хреста, V-IV тис. до н. е. Колекція "Платар".
3. Трипільський кубок з зображенням хреста, V-IV тис. до н. е. Колекція "Платар".
4. Трипільська миска з зображенням хреста, V-IV тис. до н. е. Колекція Олександра Поліщука.

5. Трипільський горщик з зображенням хреста, V тис. до н. е. Національний історико-етнографічний заповідник, м. Переяслав-Хмельницький.
6. Трипільська миска з зображенням двох хрестів, IV тис. до н. е. Колекція "Платар".
7. Трипільська розписна посудина з зображенням хреста та антропоморфним зображенням з Петрен (Молдова) за Е.Р. фон Штерном.
8. Трипільський глиняний хрест, V тис. до н. е. Національний музей історії України.

9. Трипільська мідна бляха з вибитим зображенням хреста з поселення Карбуна, Молдова, V тис. до н. е.

10. Шліфувана кам'яна булава у вигляді хреста з трипільського поселення Верем'я, IV тис. до н. е. Національний музей історії України.

11. Трипільська глиняна модель житла з віттарем у вигляді хреста, V-IV тис. до н. е. Колекція "Платар".

12. Трипільська глиняна модель житла з віттарем у вигляді хреста, V-IV тис. до н. е. Колекція "Платар".

13. Трипільська глиняна модель житла з віттарем у вигляді хреста, IV тис. до н. е. Одеський археологічний музей.

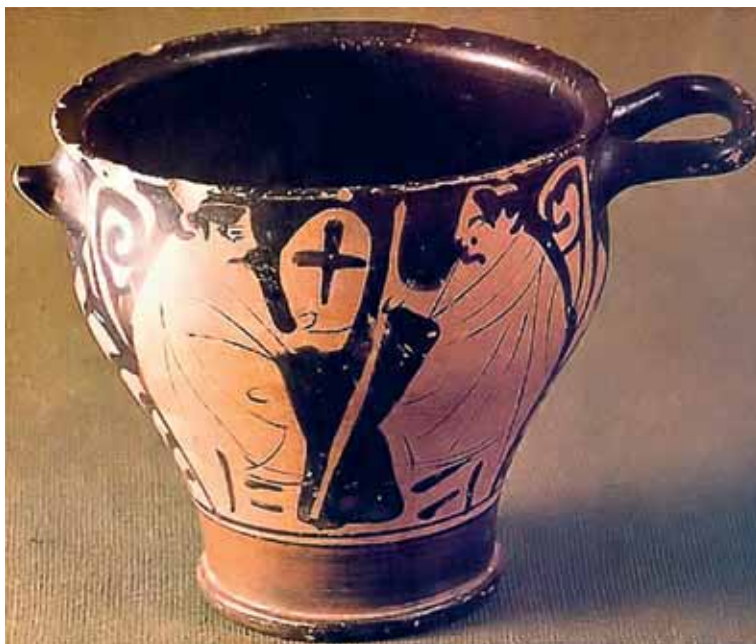

14. Трипільська глиняна модель ритуального хлібця з зображенням хреста, V тис. до н. е. Колекція "Платар".

15. Трипільська глиняна модель ритуального хлібця з зображенням хреста, V тис. до н. е. Колекція "Платар".

16. Хрестоподібна чоловіча фігура з стеатиту, 3500-3200 рр. до н.е. Археологічний музей Кіпру, м.Нікосія.

17. Кіммерійські кістяні бляхи-нашивки вбрання для коня. Кінець VIII - перша половина VII ст. до н.е. Знайдені в Сімферопольському р-ні Криму.

18. Античний червонофігурний горщик з хрестом IV ст., знайдений у Каховському районі.

19. Золотий готський хрест IV-V ст., знайдений в Криму.

20. Срібний хрест VI ст. н. е. зі скарбниці святого Петра у Римі, подарований Ватикану Юстиніаном II.

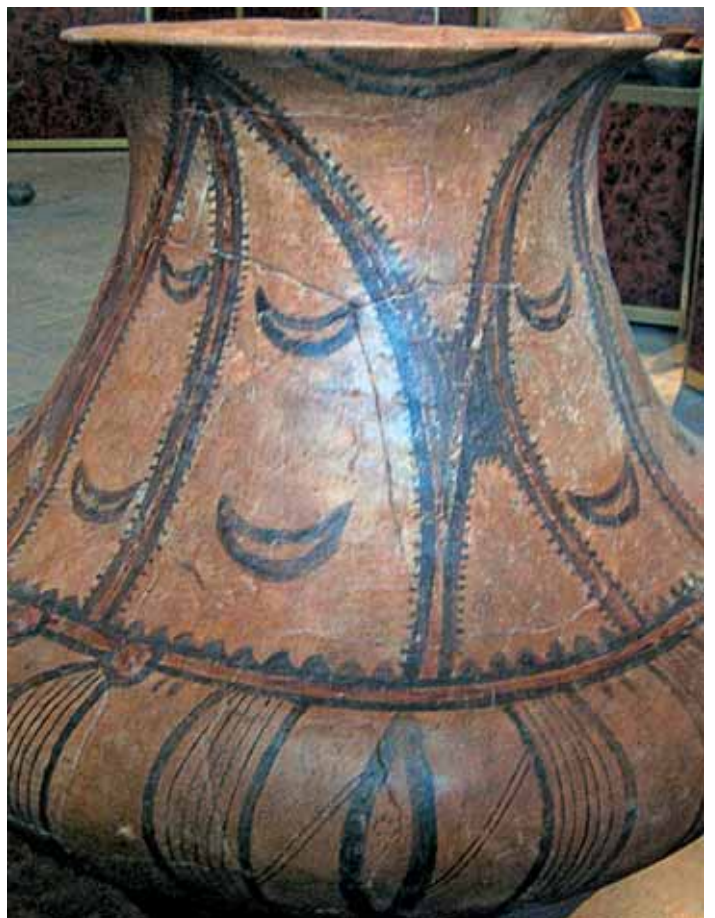
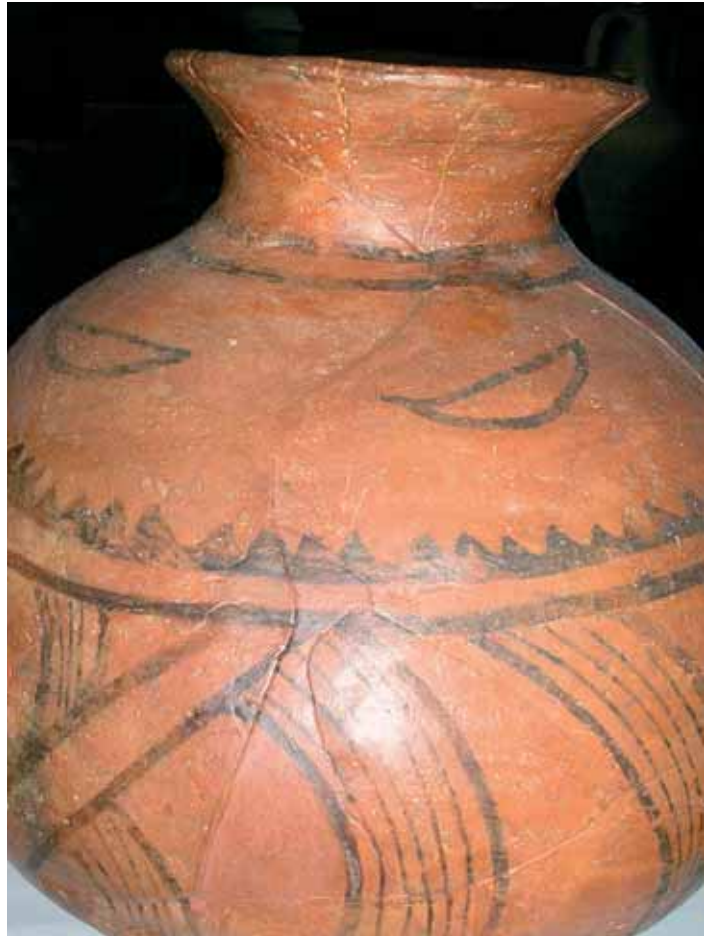

21. Трипільська миска з зображенням хреста та чотирьох півмісяців з поселення Кишилівці-Обоз, IV тис. до н.е. Національний музей історії України.

22. Трипільський глечик з зображеннями горизонтальних півмісяців, IV тис. до н. е. Колекція "Платар".

23. Трипільський миска з зображенням горизонтальних півмісяців, IV тис. до н. е. Колекція "Платар".

24. Трипільський глечик з зображенням горизонтальних півмісяців, IV тис. до н. е. Колекція "Платар".

27. Трипільська глечик з зображеннями горизонтальних півмісяців, IV тис. до н. е. Колекція "Платар".

28. Трипільська миска з зображенням горизонтальних півмісяців, IV тис. до н. е. Колекція "Платар".

25. Трипільський глечик з зображеннями горизонтальних півмісяців, IV тис. до н. е. Колекція "Платар".

26. Трипільська миска з зображеннями горизонтальних півмісяців, IV тис. до н. е. Колекція "Платар".

29. Трипільська миска з зображенням горизонтальних півмісяців, IV тис. до н. е.

Національний музей історії України.

30. Трипільський глиняний макет храму з півмісяцями, V тис. до н. е. Колекція "Платар".

31. Керамічне відерце з двома горизонтальними півмісяцями IV ст. Знайдене в могильнику Каборга Миколаївської обл.

32. Давньоруська підвіска-лунніца X ст.

33. Копія картини Матері Божої Остробримської. Костьол святого Миколая (Національний будинок органної та камерної музики), м Київ.

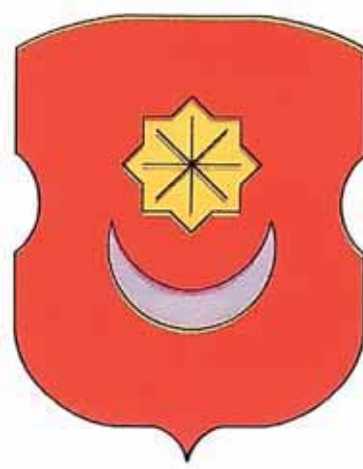

34. Мініатюра з давньоруського літопису "Слово о полку Ігоревім" із зображенням сцени розгрому в 1184 році половців об'єднаною руською дружиною на чолі з князем Святославом Всеволодовичем.

35. Церква Спаса на Берестові, XI ст., м. Київ.

36. Замок в Боголюбово поблизу Владіміра, Росія, XIII ст. Реконструкція Бориса Рибаківа.

37. Гербові знаки козацьких містечок Яблунівки, Комишні, Носівки, Піщаного, Конотопу, Потоків.

38. Герб м. Зіньків. Полтавська область.

39. Герб м. Золотоноші. Черкська область.

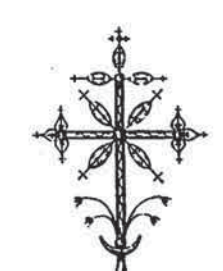
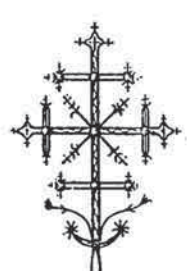
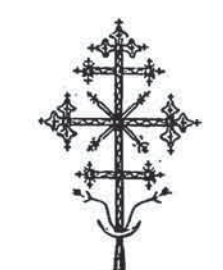
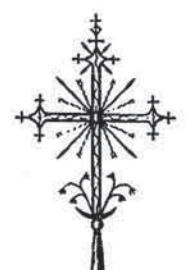
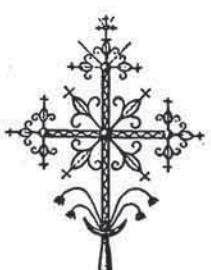
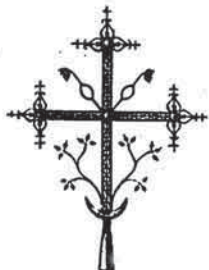
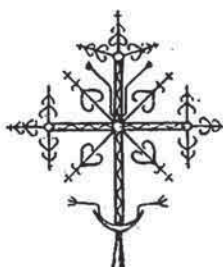
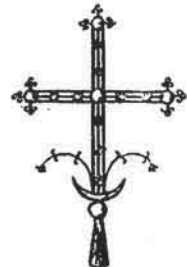
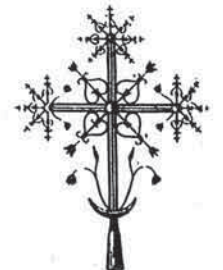
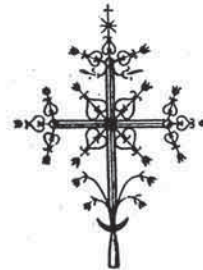
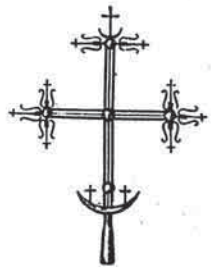
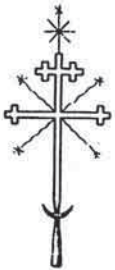
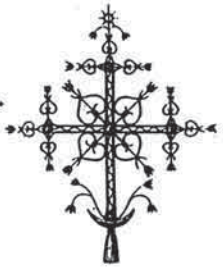
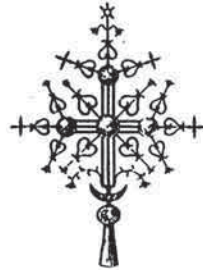
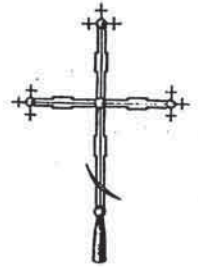
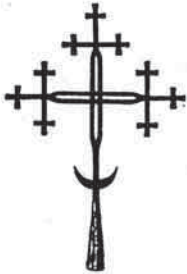
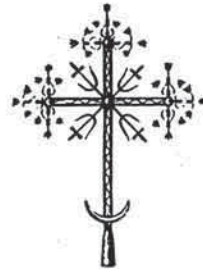
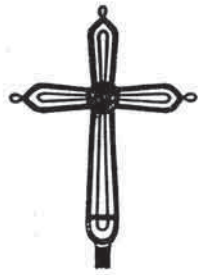
40. Родовий знак Гетьмана Війська Запорозького Петра Дорошенка.

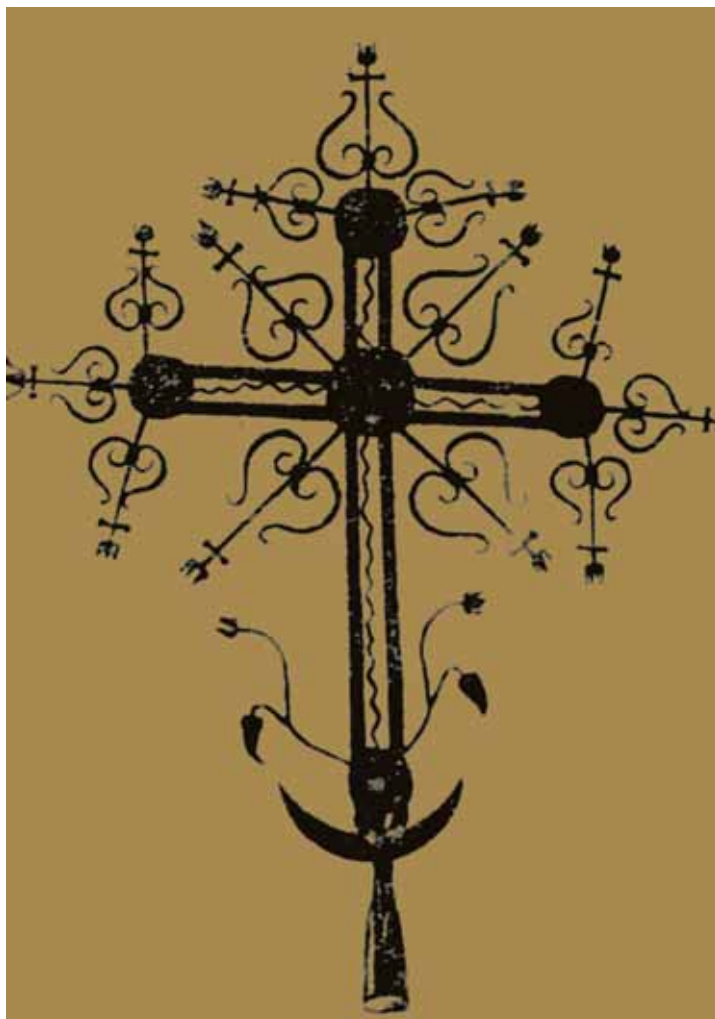
41. Родовий знак Ракушок-Романовських "Божаволя".

42. Родовий знак родини Дубин "Державиця".

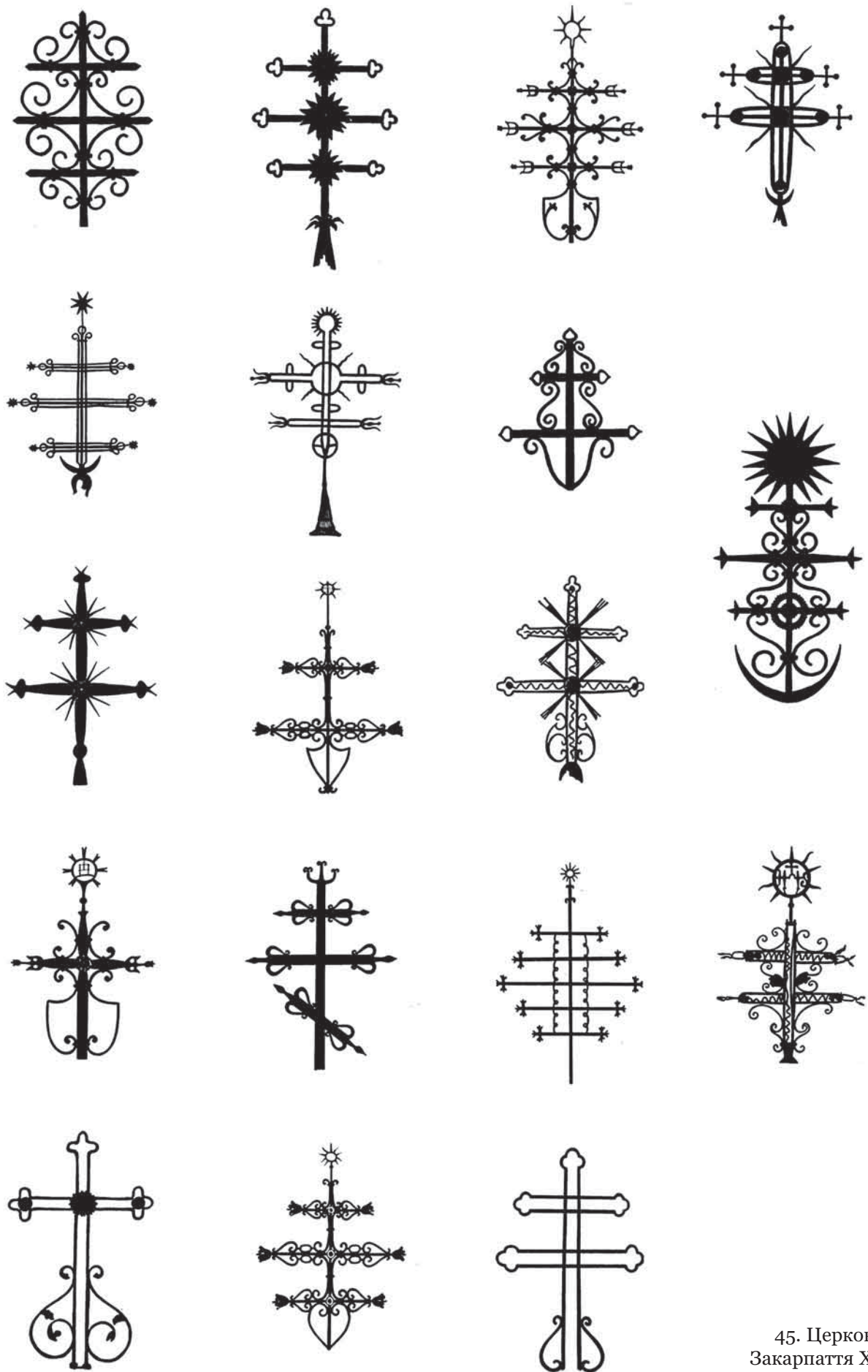
43. Герб міста Горлівка.

44. Церковні хрести Малоросії XVII-XIX ст.

45. Церковні хрести
Закарпаття XV-XIX ст.

46. Церква св. Миколи Чудотворця, с. Колодне, Закарпатської обл., споруджена 1470 року.

47. Церква св. арх. Михайла, с. Медведівці, Закарпатської обл.,
збудована, приблизно, у 1625 р. З 1929 р. знаходиться в м. Прага.

48. Церква Різдва Пр. Богородиці, с. Баличі, Мостиського р-ну, Львівської обл.,
збудована 1617 р. Розібрана у 1907 р. Світлина І. Губера.

49. Церква св. Миколи Чудотворця. с. Діброва, Закарпатської обл.,
збудована у 1604 р.

50. Церква св. арх. Михайла (стара), м. Комарно, Городицького р-ну, Львівської обл., збудована в 1609 й реконструйована у 1754 р.

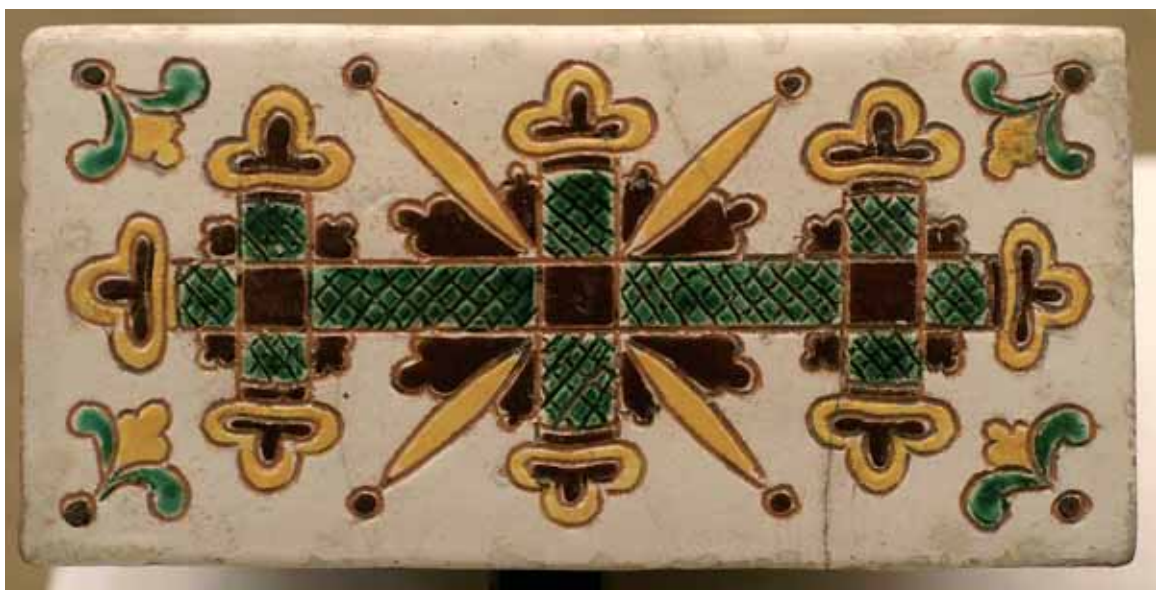

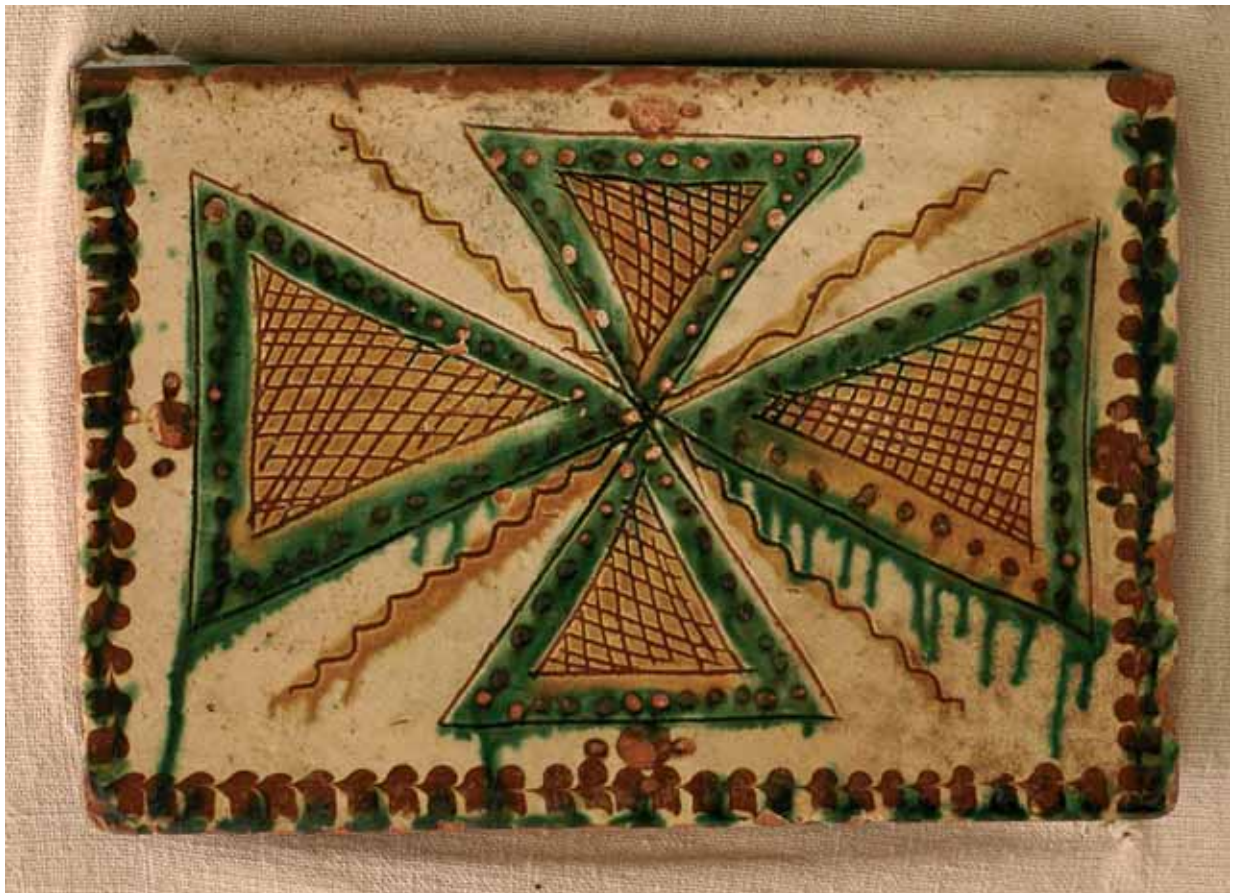
51. Благославенні хрести з Успенського собору Києво-Печерської лаври.

52. Зображення символу хреста на мисках з колекції Івана Вишиванюка. Гуцульщина та Покуття, XIX ст.

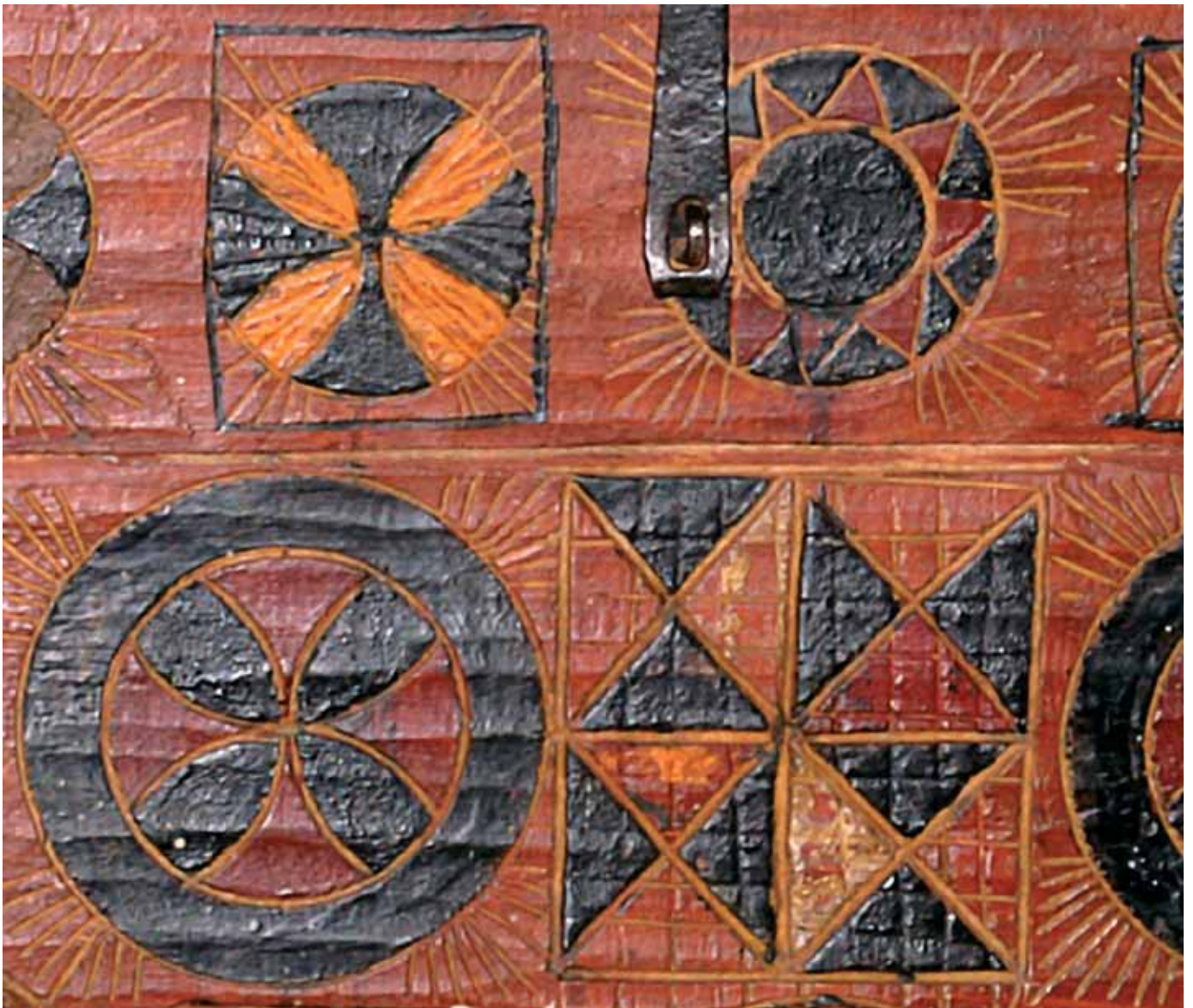

53. Зображення символу хреста на кахлях з колекції Бориса Мардаревича.
Гуцульщина та Покуття, XVIII - XIX ст.

54. Зображення символу хреста на скринях з колекції Петра Корпанюка. Гуцульщина та Покуття, XIX - початок XX ст.

55. Калач великодний роботи Катерини Поліщук та Ангеліни Мицик, с. Стебне Звенигородського району, Черкаської обл.

56. Богач зажинковий Раїси Біленької та Раїси Кихтенко, с. Майданецьке, Тальнівського району, Черкаської обл.

14. Трипільська глиняна модель ритуального хлібця з зображенням хреста, V тис. до н. е. Колекція "Платар".

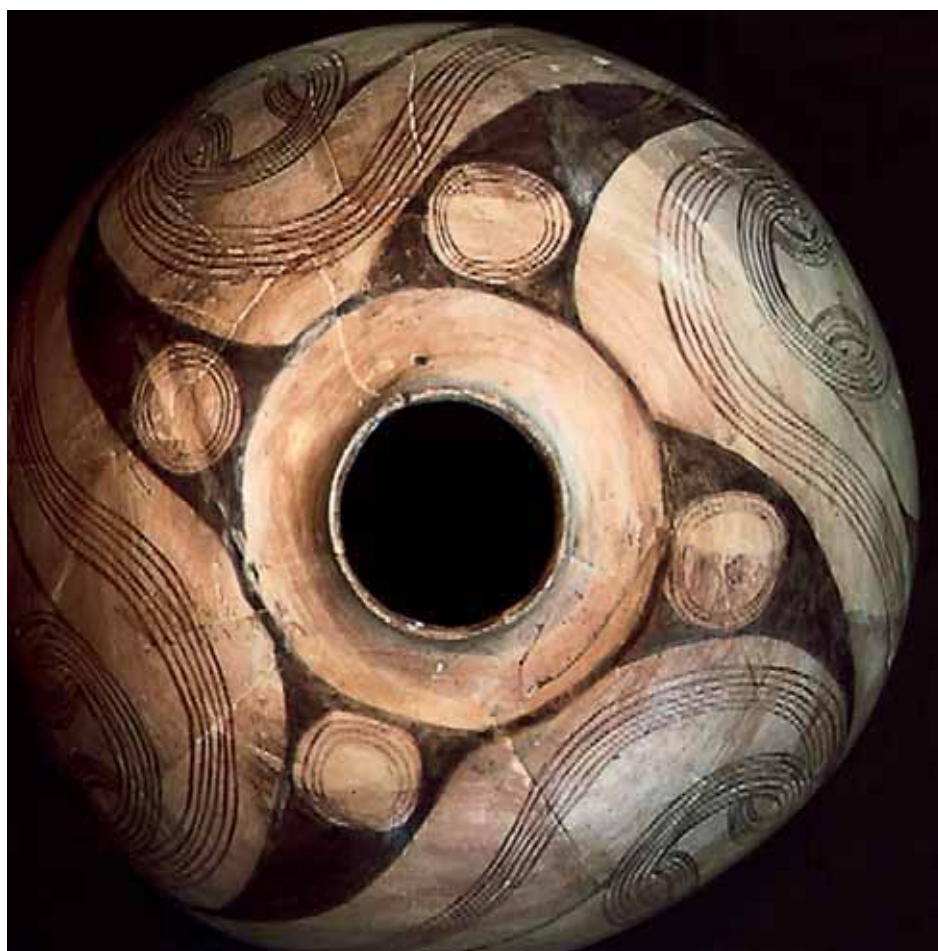
15. Трипільська глиняна модель ритуального хлібця з зображенням хреста, V тис. до н. е. Колекція "Платар".

57 Шишка для коровайниць роботи Олени Багрій із с. Павлівка ІІ, Черкаської обл.

58 Трипільський глечик зі сваргою, IV тис. до н. е. Колекція Олександра Поліщука.

59. Церква св. Бориса і Гліба на масиві "Теремки-2", м. Київ.

БЛИЗНЯТА З ДОІСТОРІЇ

(розповідь про головний секрет людства)

Не секрет, що більшість з найвідоміших у наш час символів популярні впродовж тисячоліть. Такими символами-архетипами є насамперед знаки, які символізують сонце, місяць, колосок і, звичайно, зірки. Тому немає нічого дивного в тому, що саме їх ми бачимо на державних прапорах багатьох країн світу. Ці символи-архетипи - універсальні. Адже вони однаковою мірою належать усім культурам і народам на планеті Земля. Через це навряд чи буде коректним стверджувати, що, скажімо, знак сонця, уперше у світовій історії почав шануватись людьми, які жили на берегах Нілу, лише тому, що він символізував давньоєгипетського бога Ра. З іншого боку, історія людства знає також ряд широко розповсюджених символів, що мають цілком конкретні витоки. На жаль, деякі з них незаслужено забуті, хоча і мають безпосереднє відношення до нашої землі.

Ми всі мандрівники Чумацького Шляху...

*Джон Мюрер – мандрівний філософ,
один з перших екологів у США*

Найбільш розповсюдженим символом на кераміці різних культур і цивілізацій Євразії у часи до Різдва Христового є зображення звичайної решітки, розташованої прямо, або повернутої на 45 градусів. Для того щоб у цьому переконатися, варто лише уважно оглянути експонати доантичного й античного часу в одному з найвідоміших музеїв світу. Наприклад, мені це стало зрозумілим під час відвідин Лувру.

На думку російського шумерознавця Анатолія Кифішина, піктограмою у вигляді решітки наші далекі пращури позначали божка "Утуга", що відповідав за родючість. Ось, наприклад, як вона виглядає на панно № 2 гроту Мон Піво на Півдні Франції поряд з іншими піктограмами [1, с. 543]:

Її вік – 15 тисяч років. Приблизно, у VII тисячолітті до н. е. з теренів Франції вона потрапила до гротів та печер святилища Кам'яна Могила у Приазов'ї, де й до сьогодні збереглися десятки її зображень VII-II тисячоліть до н.е. [1, с. 726]:

На панно № 7 святилища Кифішину вдалося дешифрувати напис VI-V тисячоліть до н.е., що підтверджує його думку: "...Вода утугів із хмари лилася" [1, с. 667]. Логічно припустити, що ці божки і в Приазов'ї опікувались дощами та добрим урожаєм. Згідно з результатами останніх досліджень археолога Надії Котової, палеоетноботаніка Галини Пашкевич та палеозоолога Олега Журавльова, ячмінь у Приазов'ї почали вирощувати ще з VII тисячоліття до н.е., тобто приблизно одночасно з хліборобами Балкан [2, с. 46], а розводити домашню худобу ще раніше – з середини VIII тисячоліття до н.е. [2, с. 54]. При цьому місцевим жителям вже 10 тисяч років тому вдалося вивести породу безрогих биків. Вони є спокійнішими за звичайних і тому значно швидше набирають вагу.

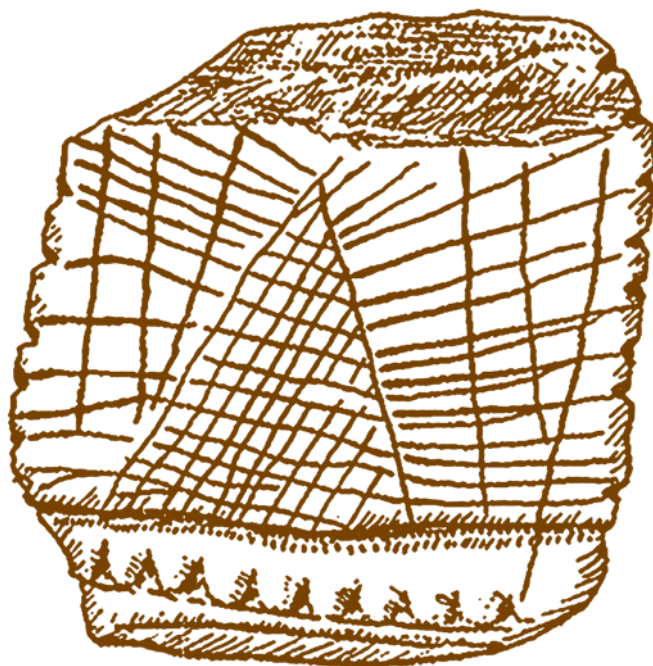
Такий збіг у часі неолітизації Європи можна пояснити лише тим, що центром першої землеробської цивілізації на теренах Європи було затоплене вода-

ми Середземного моря 7,5 тис. років тому межиріччя Дунаю, Дніпра і Дону. Згідно з даними досліджень команди американця Роберта Болларда (саме їй вдалося знайти на дні Атлантичного океану "Титанік") Чорне море до цього часу було прісноводним озером, а Азовського не існувало зовсім [3, 4], як це зображено на сайті www.robotwisdom.com:

Археологи знаходять нашу решітку також і в інших місцях Східної Європи. Ось, наприклад, як вона виглядає на "човнику" з тальку зі стоянки Студенок доби мезоліту [5, с. 222]:

Однак, масового поширення піктограма "трава-родючість" набула дещо пізніше – у V-IV тисячоліттях до н.е. Очевидно, що вона не могла не зацікавити трипільських землеробів. Решіткою вони прикрашали окремі частини ритуального посуду, як це можна побачити на фрагменті горщика з Національного музею історії України (рис. 60) [6, Т.2, с. 188], горщику та мисці з колекції

"Платар" (рис. 61-62) та горщику з колекції Олександра Поліщука (рис. 63). На жаль, час розквіту трипільської цивілізації припав на кінець дуже тривалого і найблагоприятнішого періоду в історії нашої землі, названого увеними "великим кліматичним оптиумом" або "атлантичним періодом". Він тривав з VII-го по IV-те тисячоліття до н.е., включно. Ось як характеризує його вплив на терени України відомий вітчизняний вчений Микола Чмихов: "За своїми природно-кліматичними умовами Україна ще з часів мезоліту була одним з найсприятливіших куточків світу. Її основу складає значна за розмірами рівнина з добре вираженими природними межами. З півдня – це Чорне й Азовське моря. З південного заходу і заходу – Балкани і Карпати, де несуть свої води в Чорне море Дунай, Дністер, Прут та інші значні річки. З півночі – глухі поліські ліси з важкопрохідними болотами та ріками, що течуть із заходу на схід і зі сходу на захід. Зі сходу – великі ріки, що впадають в Азовське море, передусім Сіверський Донець і Дон. Окрім рівнини, до складу цієї території входять також гори. На півдні – Кримські, на заході – Карпатські.

Регіон розділяють на кілька окремих частин внутрішні водні артерії, що впадають переважно в Чорне й Азовське моря. Найбільшою серед них є ріка Дніпро.

Як у жодному іншому регіоні світу, тут компактно розташовуються три основні зони помірних широт – степова, лісостепова і лісова.

За давніх часів Україна була надзвичайно багата флорою і фауною. Тут росло безліч видів трав і порід листяних та хвойних дерев, зокрема й будівельних. Їхньому окультуренню сприяли родючі ґрунти, помірний клімат, достатня кількість опадів і вологість у водоймах. Ріки й озера були переповнені рибою, раками, молюсками. На їхніх берегах водилася сила-силенна водоплавного птаства. Заплави слугували багатючими пасовищами" [7, с. 37]. Не дивно, що саме в цей час почали інтенсивно утворюватись знамениті українські чорноземи, без яких неможливо собі уявити розквіт трипільської цивілізації.

Поступове збільшення кількості посушливих років не могло не турбувати трипільських землеробів. Найбільше зміни клімату непокоїли мешканців велетенських (як на той час) трипільських протоміст у межиріччі Південного Бугу й Дніпра. Адже їх виживання практично повністю залежало від урожайності оточуючих протоміста ланів. На відміну від жителів невеликих поселень, вони не мали можливості пережити неврожайний рік завдяки полюванню і рибальству. Будь-яка, навіть незначна посуха, загрожувала недобором урожаю, нестачею кормів для худоби і, як наслідок – голодом. Тому не дивно, що саме мешканці протоміст так шанували божка родючості Утуга. Про це свідчить його глиняна маска, знайдена при розкопках протоміста Майданецьке [6, Т.1, с. 465] (рис. 64). Нині вона зберігається у фондах Інституту археології НАНУ. Про те, що перед нами саме божок Утут, свідчить вже знайома нам решітка на

місці вух. Схоже саме ними він вловлював далекий гуркіт грому, що віщував довгоочікуваний дощ. Крім того, зображеннями Утуга мешканці Майданецького прикрашали ритуальні горщики:

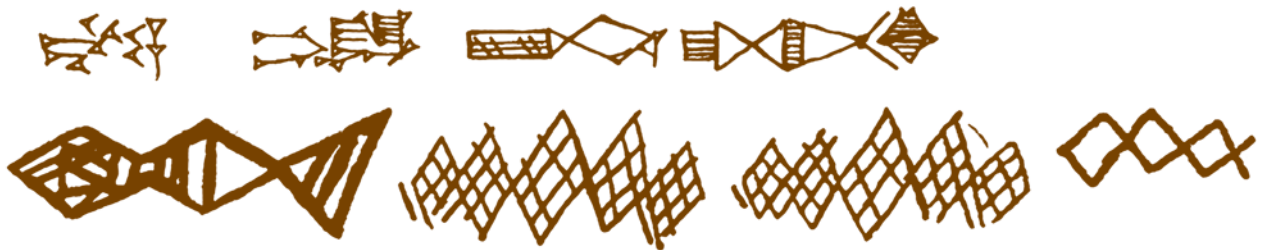

Вітчизняні трипільознавці вперто не визнають дешифрувань А. Кифішина. Тому глиняну маску божка родючості Утуга вони називають "фрагментом посудини зі знаком" [6, Т.1, с. 465], а його зображення на ритуальному посуді "схематичними зображеннями колосся і рослин на кераміці" [6, Т.1, с. 148]. Хоча й далекий від археології людині зрозуміло, що перед нами той самий Утуг. Спеціально для таких учених наводжу ось це зображення оленя, що пасеться, поруч з піктограмою "трава-родючість", знайдене у місцевості Фонтенбло поблизу містечка Сейн на Марні в околицях Парижа (рис. 65) [8, с.127]. Воно вирізане на камені, а його вік, на думку французьких вчених, складає близько 6 тисяч років. Це зображення є майже ровесником протоміста Майданецьке, яке виникло всього на триста років пізніше. Звертає на себе увагу подібність зображень з Фонтенбло та Майданецького (рис. 60). І там і там поряд з піктограмою "трава" зображено травоядну тварину. Усе це свідчить про те, що люди на теренах Європи, 6 тисяч років тому ще продовжували поклонятися спільним богам, шанувати одні й ті самі символи і, можливо, спілкуватися зро-

зумілою для всіх мовою. Цей процес було започатковано у верхньому палеоліті за 25-35 тисяч років до цього. Відомий радянський археолог Сергій Замятін, ще півстоліття тому, так охарактеризував цей феномен: "Культура верхньопалеолітичного населення прильодовикової Європи на всьому її величезному просторі в цей час була єдиною і могла скластися лише за умови реального спілкування" [9, с. 76]. Й у цьому немає нічого дивного. Адже протягом цього періоду знаряддя полювання, планування жител та інші прояви матеріальної культури були практично ідентичними. Таким чином, ідея об'єднаної Європи була вперше втілена в життя близько 30 тисяч років тому і окремі її символи були зрозумілі жителям континенту до доби бронзи.

Ще більшою популярністю у наших пращурів користувалася піктограма у вигляді навкісної решітки. Уперше вона з'являється на стінах печер та гrotів святилища Кам'яна Могила ще 8-9 тис. років тому і на думку А. Кифішина означає "степ" [1, с. 718]:

У нижньому рядку ми бачимо її зображення на стінах печер і гrotів святилища Кам'яна Могила, а у верхньому, справа наліво, шумерське накреслення, спочатку піктографічне, а приблизно з 2400 року до н.е. – клинописне. Хто хоч раз відвідав святилище Кам'яна Могила влітку, чи восени, напевно на все життя запам'ятає мальовничу горбисту рівнину, по якій вітер невтомно жене ковилі хвилі. Уявіть себе на місці жерця, який першим спробував передати на мертвому піщанику цей вічний рух з його мінливим ритмом. Ви б змогли це зробити краще? Я, наприклад, ні. Схоже, що піктограму "степ" придумали самі жерці, коли виникла потреба дати письмову назву території навколо святилища. Вони дійшли цілком логічного висновку про те, що "трава" і "степ" є взаємопов'язаними поняттями. Тому не стали вигадувати щось нове, а взяли й повернули піктограму "трава-родючість" на 45 градусів. Очевидно, що нова піктограма мала забезпечити ідеологічну підтримку намаганням жерців святилища виступити об'єднуючим фактором для населення Приазов'я й більш віддалених територій.

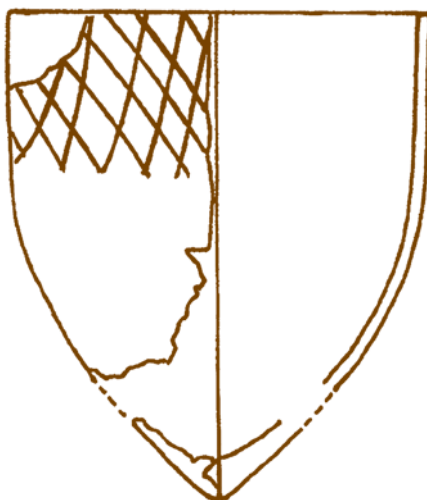
Однак, жреці на цьому не зупинились і невдовзі присвоїли новій піктограмі ще одне значення – "мандри". Правда, щоб не переплутати, вони вирізали її на м'якому піщанику святилища дещо інакше ніж піктограму "степ" [1, с. 718]:

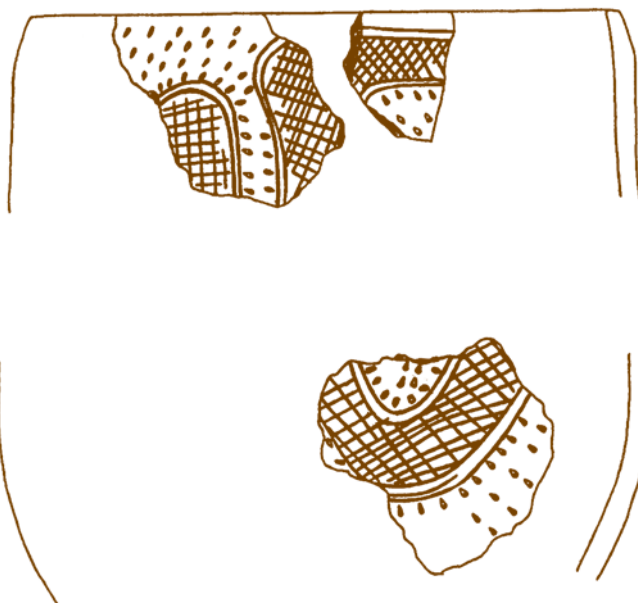
Знизу наведені її зображення на стінах печер і гротів святилища, а вище, з справа наліво, шумерське накреслення, спочатку піктографічне, а потім – клинописне. Цікаво, що поруч зі святилищем містилося поселення, назване археологами Кам'яна Могила 1. У архайко-неолітичних прошарках цього поселення 40 років тому легендою вітчизняної археології Валентином Даниленком, були розкопані кістки 291-ї домашньої тварини, 180 з яких належало бику. Нині археолог Надія Котова піддає це сумніву [2, с. 36]. Втім, якщо припустити, що звідусіль за сотні і тисячі кілометрів до святилища Кам'яна Могила сходилися прочани аби вшанувати богів, то все стає на свої місця. Адже, із собою вони приганяли домашніх тварин для того, щоб саме тут принести їх у жертву. Схоже, саме їхні кістки й було знайдено археологами. Якщо це так, то піктограма "мандри" (а саме так її дешифрував А. Кифішин) у розумінні жерців святилища означала "прощу" та прочан, які приходили на Кам'яну Могилу.

Необхідно відзначити, що на м'якому піщанику святилища жерці залишили нащадкам безліч стилізованих малюнків, чи піктограм, зі священними текстами-заклинаннями. Як ми з вами вже знаємо, принаймні частина цих піктограм у вигляді символів знайшла своє відображення на трипільській кераміці та повністю збігається з ранньошумерськими. Їх можна побачити на глиняних табличках кінця IV – першої половини III тисячоліття до н. е., знайдених археологами у Південній Месопотамії. Згодом, у результаті спрощення записів, ці піктограми трансформувалися в клинопис. Не зважаючи на це, вітчизняні археологи відносять нашу решітку, разом з іншими піктограмами, до такого локального й вельми розпливчастого поняття, як знакова система трипільсько-кукутенської спільноти. При цьому вони пускаються у глибокодумні міркування без розшифрування значення конкретних символів.

Між іншим, наша навкісна решітка прикрашала і найпершу на теренах сучасної України та Росії кераміку археологічної культури Ракушечний Яр, яку почали виготовляти у Приазов'ї ще в VII тисячолітті до н.е. [2, с. 261]:

Піктограма "степ-мандри" не є рідкістю на кераміці наступних археологічних культур. Ось, наприклад, як вона виглядає на горщику Буго-Дністровської культури разом з піктограмою "травародючість" [2, с. 175]:

Проте, особливо багато зображень нашої навкісної решітки, часто разом зі своєю сестричкою – прямою решіткою, можна побачити на трипільській кераміці. Чи не найбільше їх – на посуді так званої томашівської групи періоду С1. До цієї групи належать найвідоміші трипільські протоміста – Майданецьке і Тальянки, що існували в межиріччі Південного Бугу і Дніпра в першій половині IV тисячоліття до н.е. Ось так виглядає піктограма "степ-мандри" (по центру – згори) на розгортці чудового за декором зерновика (за Т. С. Пассек), знайденого при розкопках протоміста Володимирівка [6, Т.2, с. 391] (рис. 66). У таких величезних глечиках, до метра висотою кожен, трипільці зберігали зерно. Тому археологи назвали їх зерновиками. Цілком логічно, що такі самі

зерновики також прикрашала піктограма "трава-родючість". У цьому можна переконатись поглянувши ось на цю розгортку зерновика (за Т. С. Пассек) [6, Т.2, с. 485] (рис. 67). До речі, зображення в центрі нагадує нам старого знайомого – божка Утуга. Щодо археологів, то вони називають такий малюнок типом розпису посуду "совиний лик, який зображує голову істоти" [6, Т.2, с. 485].

Взагалі, зображення навкісної решітки є дуже поширеним, і тому його можна побачити у будь-якій трипільській експозиції. Ось, наприклад, як вона виглядає на посуді з колекції "Платар" (рис. 68-69) чи колекції Олександра Поліщука (рис. 70).

Крім ритуального посуду, нашу навкісну решітку можна зустріти на животах глиняних жіночих фігурок, доказом чого є ось ця трипільська красуня початку V тисячоліття до н.е.:

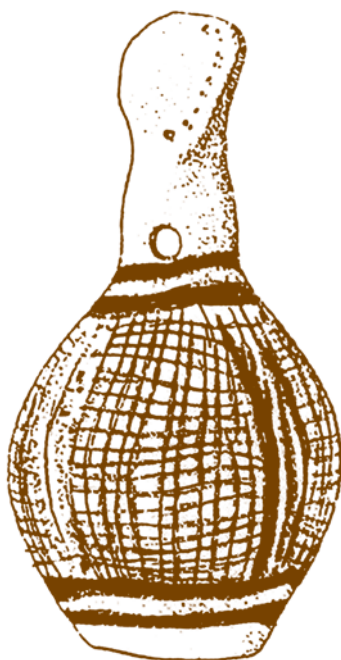

Решітка також прикрашала груди чоловічих фігурок, як ось цю з колекції "Платар" (рис. 71). Само собою напрошується припущення, що така піктограма на чоловічих грудях свідчила про постійну готовність до мандрів у пошуках кращих земель і прихильної долі для своєї родини. Можливе й інше трактування – нею позначали фігурку людини, яка побувала у далеких краях, тобто мандрівника.

Варто зазначити, що у ті далекі часи люди мали дуже обмежені ресурси і тому відрізнялися великим практицизмом. Їжу вони варили в простих кухонних горщиках, уламки яких у великих кількостях знаходять археологи. Що стосується мальованої ритуальної кераміки, то вона виставлялася трипільськими жінками в окремій кімнаті з хрестоподібним глиняним вівтарем, прикрашеній букетами пахучих трав. Такі кімнати для молитов-спілкувань з богами, духами і душами померлих родичів знаходять у великих, як правило, двоповерхових трипільських будинках. У будинках менших розмірів ритуальний посуд виставлявся у найбільшій кімнаті на "покутті". На ньому можна було побачити багато наших решіток. Й у цьому немає нічого дивного. Адже піктограми "степ", у розумінні власної території, та "трава-родючість" у розумінні сприятливого клімату були й залишаються базовими для будь-якого народу, етносу чи племені на планеті Земля. Просто жерці Кам'яної Могили та трипільці одними з найперших зрозуміли, що лише наявність Батьківщини та сприятливого клімату дає змогу кожному з року в рік та з покоління в покоління добувати хліб насущний для себя та своєї сім'ї. У цьому простому правилі, мабуть, і полягає головний секрет людства. Саме його і відображають наші нічим не примітні піктограми-близнята.

Як відзначають палеокліматологи, з кінця IV тисячоліття до н.е. до того вологий і теплий клімат почав досить швидко змінюватися на дедалі посушливіший, так званий "суббореал". У багатьох місцях Лісостеп трансформувався у Степ. У марній надії умилювати утугів і випросити в них дощі трипільці попервах почали розмальовувати піктограмою "трава-родючість" усю поверхню ритуальних горщиків та фігурок. Особливо вражає ось це ритуальне глиняне калатальце у вигляді вагітної жінки, прикрашене цією піктограмою [28, с. 127]:

Калатальце було знайдено у похованні поруч з дитячим кістяком поблизу села Вихватинець у Молдові. Всередині його знаходилося п'ять камінчиків. Можливо, за допомогою таких калаталець останні трипільці марно намагалися привернути до себе увагу божка Утуга, який ніяк не хотів наслати на спраглу й потріскану від спеки землю такий довгоочікуваний дощ.

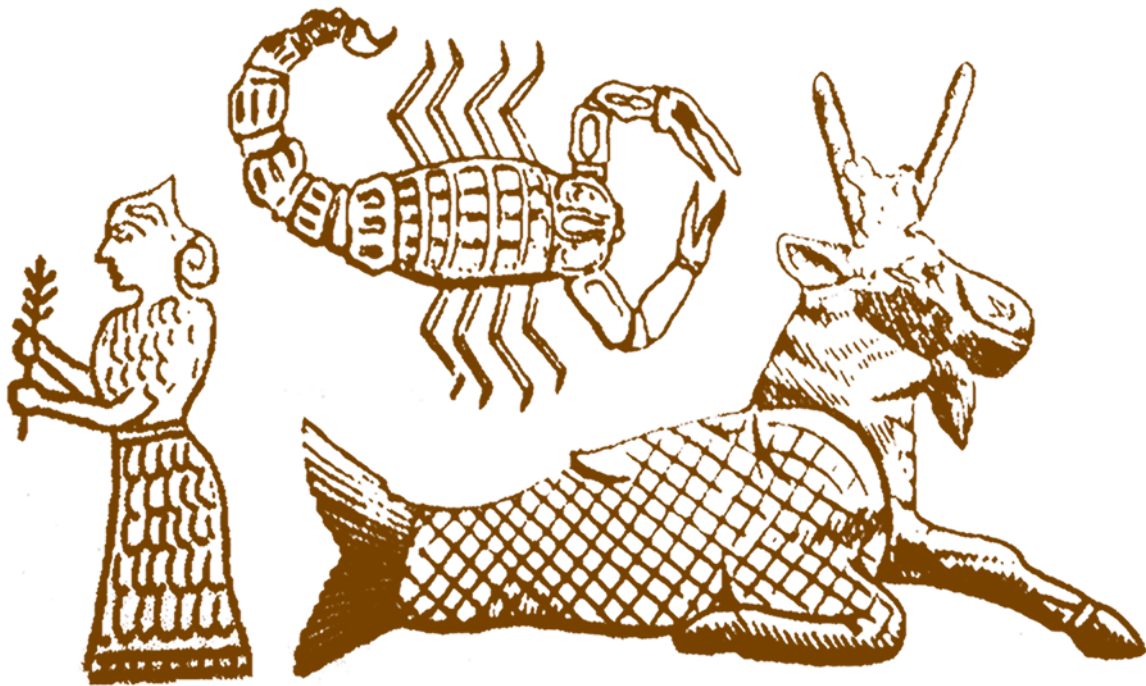
Згодом, залишки трипільського населення, яке не побажало йти у чужі краї і залишилось на місці, поступово асимілювались з кочівниками. У такий спосіб учорашні хлібороби – діти Лісостепу не по своїй волі стали дітьми безкрайого Степу, що і знайшло своє відображення на ритуальному посуді. От, наприклад, як на цій амфорі з могильника Маяки Беляєвського району Одеської області [6, Т.2, с. 329] (рис. 72), чи на амфорі Богині-корови, що експонується в Херсонському краєзнавчому музеї [6, Т.1, с. 410] (рис. 73). При цьому, останні трипільські поселення зникли до 2750 року до н.е. Ось що говорить з цього приводу відомий російський археолог Павло Долуханов: "Протягом суббореального періоду відбулися значні зміни в розселенні, господарстві, соціальному устрої і в матеріальній культурі первісного населення Центральної та Східної Європи. Скрізь відмічається помітне зменшення кількості поселень. Археологічні пам'ятки цього часу представлені, як правило, похованнями; їх часто знаходять на місці неолітичних поселень, які там були раніше. Що стосується самих поселень, то їх кількість різко скорочується" [9, с. 128].

До 2300 року до н.е. зона лісостепу на території нинішньої України змістилась на північ, приблизно на 300 кілометрів, а значна частина степу перетворилася в напівпустелю. Але не варто думати, що історія наших піктограм-близнят на цьому закінчилася. З печер та гrotів святилища Кам'яна Могила під Мелітополем та разом із трипільськими переселенцями – мешканцями велетенських протоміст піктограми-сестрички – "утуги-трава-родючість" та "степ-мандри" розійшлися просторами Євразії.

Історія, як написав ще півстоліття тому Самюель Крамер, почалася в Шумері. Тому почнемо ось із цього широковідомого розписаного горщика з фігурками дівчат, що милуються своєю красою в мідні люстерка, з ранньошумерського міста Джемдет-Наср. Його вік 5000 років [10, с. 89]:

Цей розпис з райськими картинками є загальнозрозумілим, а шість трикутників (ми бачимо лише три з них), розписаних нашою навкісною решіткою, сприймаються як декор. Однак археологи знають, що форма прадавніх керамічних виробів, так само як і символи на ній, є своєрідним паспортом конкретної археологічної культури чи цивілізації. Нам уже відомо, що такі трикутники з навкісною решіткою були популярними задовго до заснування Шумеру. Можливо, вони вказують на прабатьківщину засновників цього конгломерату незалежних міст-держав, а, можливо, просто символізують рух. В усякому разі, останнє значення є цілком доречним для одного із знаків шумерського зодіаку – небесного мандрівника козерога з риб'ячим тулубом [10, с. 89]:

Ще більш стрімко і поетично виглядає піктограма "мандри" на горщику початку III тис. до н.е., знайденому в Тепе-Сіалк (Ірак) (рис. 74). Не менш інтригуючим є зображення 3-х чоловічих фігур та решіток на фрагменті горщика цього ж часу, знайденого в Сузах (Іран) (рис. 75).

З Ірану наша решітка могла потрапити й до давнього Китаю. Можливо, саме вона прикрашає горловину ось цього розписного глечика культури Яншао IV тисячоліття до н.е. [6, Т.2, с. 324] (рис. 76).

Мода на піктограму "степ-мандри" не оминула і Давній Єгипет. Був у самій ранній історії цієї країни маловивчений і дуже загадковий період під назвою "Нагада". У кінці цього періоду на місцевій кераміці з'являються сторонні візерунки і символи, що нагадують шумерські. У цьому легко переконатися, поглянувши ось на цей горщик, виготовлений у 3500-3200 роках до н.е. (рис. 77). Зараз він експонується в Луврі. Навкісна решітка також прикрашає фігуру цієї давньоєгипетської богині в оточенні знаків зодіаку, намальовану на внутрішньому боці кришки саркофага, й, схоже, означає мандри душі небіжчика безкраїм Всесвітом. Цей саркофаг було відкопано єгиптологом Г. Бругш у 1857 році [24, с. 125]:

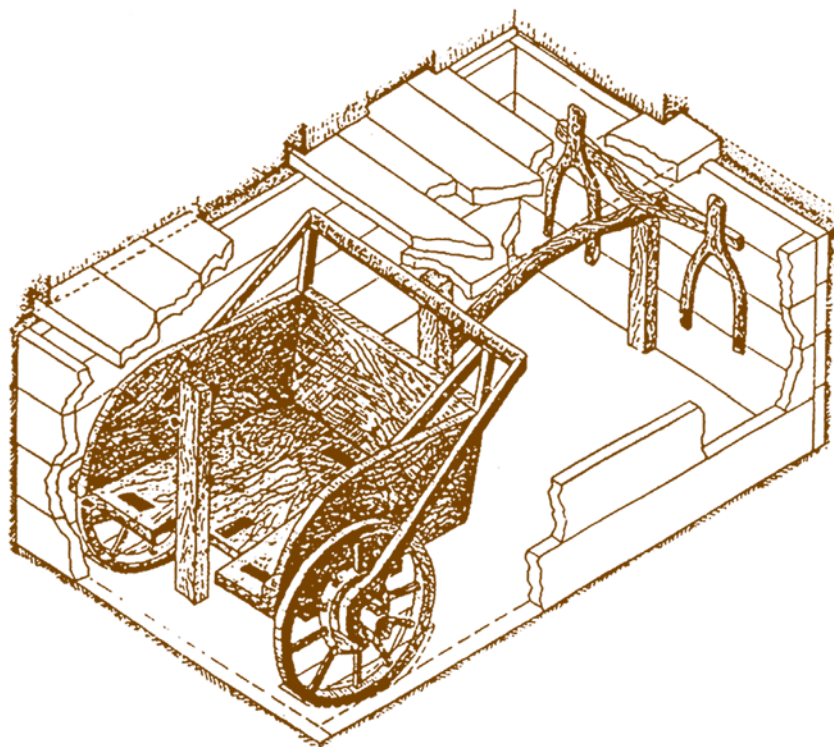
Наша решітка відома і на теренах сучасної Туреччини. Про це свідчить розпис ось на цьому чудовому горщику культури Хассун-Саммара початку V тисячоліття до н.е. [8, с. 236] (рис. 78).

Не є рідкістю й зображення звичайної решітки у Середземномор'ї. Ось, наприклад, як вона виглядає на фігурній посудині III тисячоліття до н.е. з острова Сірос [26, іл. 16]:

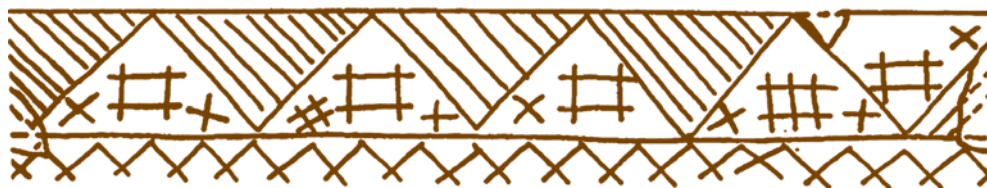

Та повернемося на терени сучасної України. З початком II тисячоліття до н.е. клімат знову поліпшився й став нагадувати сучасний. У палеокліматологів цей період одержав назву "середньосуббореальне потепління". Зона лісостепу знову повернулась на своє звичне місце. Саме тут поступово сформувалась скотарсько-землеробська археологічна культура, яку було названо "зрубною культурно-історичною спільнотою". Вона являла собою досить вдалий симбіоз скотарів-степовиків з нащадками прадавніх землеробів, які пережили в лісах посушливий суббореал. Зрубники займали значну частину Степу та увесь Лісостеп на величезному просторі від Дністра – до знаменитого Аркаїму на Південному Уралі. Їхні поселення розміщувалися переважно у Лісостепу, але свої численні отари зрубники-вершники на конях випасали в Степу. Саме вершник та ось така дерев'яна колісниця стали грізною візитівкою арійських завойовників для багатьох народів Західної Євразії від Індії до Апеннін [13, с. 132]:

Слід зазначити, що зрубна кераміка є значно простішою і примітивнішою порівняно з мальованою трипільською. Проте піктограми "степ-батьківщина" та "трава-родючість" зустрічаються на ній так само часто, як і на трипільській [11, с.236, 245]:

Можливо, ймовірні скептики скажуть, що це звичайний декор розпису. Для них наводжу для них зображення наших піктограм-близнят на ритуальній кістці того ж часу, знайденої поблизу Путивля [15, с. 519]:

Офіційна археологічна наука за винятком Віталія Отрощенко оминає питання можливого впливу зрубників на Крито-Микенську цивілізацію. Попри це, наші піктограми-сестрички не оминули крито-микенську та давньогрецьку кераміку. Ось, наприклад, як природно виглядає наша навкісна решітка на цьому вишуканому мінойському кіліку із зображенням восьминого XV ст. до н.е. [12, с. 96]:

Ще цікавішими є зображення на так званій "вазі воїнів"[12, с. 96]:

Цілком ймовірно, що навкісна решітка на шоломах вказує на Великий причорноморський степ – прабатьківщину цих воїнів:

Звичайно, наша піктограма не могла не прикрасити фігуру знаменитої фарфорової статуетки – критської богині зі зміями з Кноса XVI ст. до н. е. (рис. 79) [26, іл. 63] та тронну залу Кноського палацу (рис. 80).

Не менш вишукано вона виглядає ось на цьому жбані з трьома ручками з Фест XVI ст. до н. е. (рис. 81) [26, іл. 38].

Через кілька століть навкісна решітка з'являється і на давньогрецькій кераміці. Про це, зокрема, свідчить і ось ця ритуальна посудина-тринога XI ст. до н. е., що експонується в Афіньському музеї кераміки [8, с. 340]:

Ще більш переконливою є наша решітка ось на цьому глиняному кентаврі IX ст. до н.е., що експонується в археологічному музеї міста Халкіс, Греція [8, с.333] (рис. 82). На його грудях ми бачимо знайому навкісну решітку. Вона, як свідоцтво про народження, точно вказує на місце, звідкіля прискакали на Балкани ці фантастичні істоти. Адже у грецьких горах та на численних островах у Середземному морі кінь ні до чого. Там його, як і велику рогату худобу, просто немає чим годувати. Тому з часів неолітизації найпопулярнішими домашніми тваринами у Греції є вівця та коза. Отже, давайте пильніше придивимося до цієї дивної назви. Як відомо, кінь грецькою – "іппос" (саме тому й іподром). З іншого боку, на Поліссі до сьогодні слово кінь вимовляють, як "кенъ". Слово "тавр" грецькою означає бика. Проте, якщо звернути увагу на підозрілу схожість слів "тур" і "тавр", то стає зрозумілим, що обидві складові словосполучення "кентавр" родом з теренів сучасної України. У такому разі словосполучення "кінь-тур", чи кентавр, логічно перекласти як "кінний пастух турів (биків)", чи "пастух турів на коні". Таке тлумачення цілком відповідає історичній правді. Адже, як ми вже знаємо, саме велика рогата худоба була найпоширенішою свійською твариною на теренах сучасної України в часи панування сприятливого клімату. При цьому саме зрубники, можливо першими у світі, навчилися селекціонувати практично всіх свійських тварин й досягли у цьому переконливих успіхів [14, с. 1-28]. Особливою пошаною бик-тур користувався у пізніх зрубників – сабатинівців. Так, вага дорослих особин у цей час становить 800 кг. На думку вітчизняного палеозоолога Олега Журавльова досягти цього можна було лише одним способом – відловлених бичків турів сабатинівці вирощували у неволі і використовували як плідників [14, с. 77].

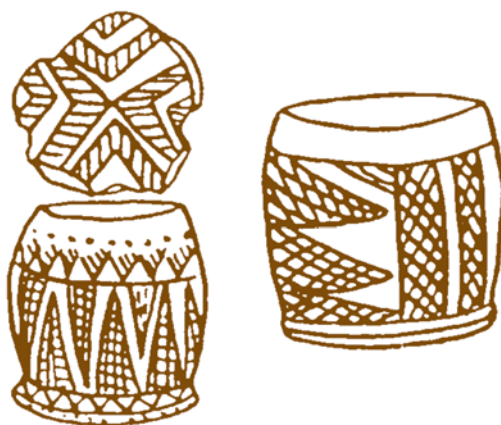
Багато років тому я був вражений, коли вперше побачив альбом з кольоровими фресками Кносського палацу із зображеннями сцен, на яких юнаки та юнки змагаються з биками у кмітливості та перестрибують через них. І лише зараз я починаю розуміти, що ця традиція скоріш за все була започаткована у Подніпров'ї. Зазначене припущення не є фантастичним. Тотожність мечів і щитів сабатинівців з озброєнням так званих "людей моря", які у XII ст. до н.е. спустошили Балкани та Малу Азію і були зупинені лише на кордоні Єгипту, вже доведена вітчизняними вченими Віктором Клочко та Леонідом Залізняка [13, с. 125-128]. Але наявність піктограми "степ-батьківщина" на крито-микенській кераміці свідчить про те, що сабатинівці прийшли на Балкани й Малу Азію з причорноморських степів далеко не першими. Схоже, що саме з цим вторгненням й пов'язане виникнення міфу про кентаврів. Якщо вірити легендам, кентаври постійно супроводжують бога веселощів Діоніса, є любителями вина та викрадачами чужих жінок. На зображеннях, що дійшли до нашого часу, вони на відміну від греків є неохайними бородатими істотами. Очевидно, що саме таке враження у цивілізованих ахейців могли викликати варвари-бородані на конях, які вміли лише пасти худобу. З іншого боку, деякі кентаври були мудрецами й тому стали учителями Ахіла та Ясона. Ясон, як ми знаємо, плавав на Кавказ за золотим руном, а Ахіл за однією з легенд народився у Північному Причорномор'ї.

Переконалим доказом тісних взаємозв'язків Причорномор'я з Балканами є ось ця жіноча фігура, яка експонується в Луврі (рис. 83). Її знайдено в Беотії (Греція), час виготовлення приблизно 700 рік до н. е. Не зважаючи на маленькі дівочі груди, французькі вчені незрозуміло чому назвали її ідолом-дзвоном. Про значення символів на її одязі (які без сумніву аналогічні трипільським та зрубним) вони пишуть дуже неконкретно й малозрозуміло і у цьому є схожими на вітчизняних трипільцязнавців. Між тим, перед нами сама Велика Прамати Причорноморських Степів в образі дівчини-весни, яка напрочуд поетично поєднує в собі три вічні символи – рідну землю, родючість й віру у добре майбутнє. Про перше свідчить знайома піктограма, що прикрашає центр сарафана та тіла птахів. Колоски, чи просто зелені гілки, символізують розквіт усього живого й віщують добрий урожай. Сварги-зірки закручені за ходом годинникової стрілки й у такий спосіб свідчать про перемогу добрих сил над темними.

Не оминули наші піктограми-сестрички й Апеннін. Їх зображення можна знайти на предметах багатьох місцевих культур. Ось, наприклад, як вони виглядають на кераміці давньогрецьких полісів-колоній на цьому півострові VII-VIII ст. до н.е. [16, с. 47, с. 53]:

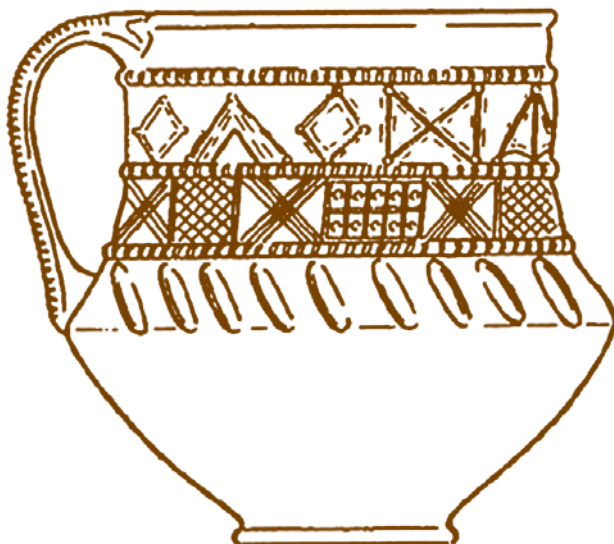

Навкісна решітка не втратила своєї популярності і в наступні сторіччя. Саме вона прикрашає ряд зразків античної кераміки, що експонується в Ермітажі (рис. 84). Усе це свідчить про те, що ще досить довго тавро-греки і тим паче тавро-гречанки, пам'ятали про свої першовитоки. Проте з часом у Греції запанувала нова мода, суть якої передається гаслом: "Світом керують герої-чоловіки!" До речі, воно не втратило своєї актуальності й до сьогодні. Правда, сучасних героїв важко порівняти з тими, найпершими. Ну, поставте поруч, наприклад, Арнольда Шварценегера та міфічних Геракла, Ахілла, Одісея чи цілком земного Олександра Великого. Там – справжні пригоди і суцільна романтика, а тут – синтетичний голлівудський гамбургер. А що ж наша піктограма? Осоромлена, вона сховалась у жіночій половині господи, щоб прикрасити собою піксіду – циліндричну коробочку з кришкою, в якій гречанки зберігали свої прикраси [17, с. 205]:

А зараз час знову повернутись на терени сучасної України. У післязрубну добу наші піктограми-сестрички, як по естафеті, передавались на кераміці, прикрасах та одязі від одних племен та етносів – наступним. Ось, наприклад, як вони виглядають на скіфському горщику (рис. 85), а ось так – на черняхівському [18, с. 45]:

Цілком закономірно, що навкісна решітка, як і символ хреста, також повернулася на свою батьківщину – Причорноморські степи на античній кераміці. Про це свідчить ось цей лекіф для прянощів IV ст. до н.е., знайдений у Каховському районі Херсонської області [25, іл. 30] (рис. 86).

Привертає до себе увагу навкісна решітка на грудях ось цієї срібної пластики-фігурки з антського скарбу VI-VII ст., знайденого біля с. Мартинівка на Черкащині [15, с. 185]:

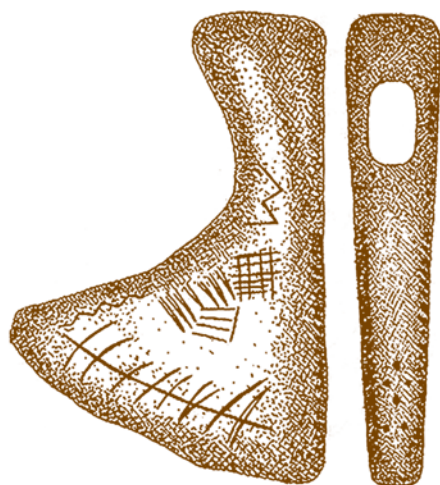
Попри відлеглість у часі в не одне тисячоліття, вона дуже нагадує таку саму решітку на грудях трипільця, глиняного кентавра та "ідола-дзвона" з Лувру.

Мода на наші піктограми-близнята не оминула й давніх слов'ян. Ось, як виглядає навкісна решітка на прикрасі-підвісці давньоруського часу [18, с. 286]:

А ось так звичайна решітка на кістяній ритуальній сокирі, знайдений у селі Рожни під Києвом [19, с. 29]:

Не загубились наші сестрички і в козацьку добу. Крім посуду, вишиванок, одягу та писанок наші решітки прикрашали також стовпи, на які навішують ворота [23, с. 87]:

Не минули вони й церковних шат, як ось на фрагменті цього стихаря [21, с. 31 (кат. № 57)] (рис. 87).

Окремої розповіді заслуговує звичайне дерев'яне ярмо, в яке споконвіку впрягають волів. Наприклад, ось таке - початку минулого сторіччя з музею Івана Гончара в Києві (рис. 88). Як бачимо, на ньому такі самі навкісні решітки та піктограма "душа" у вигляді колоска, що й на трипільських горщиках, чи "ідолі-дзвоні" з Лувру. Очевидно, що навкісна решітка в даному випадку означає не степ-батьківщину, а мандри. Точно не відомо, коли наші пращури винайшли ярмо – 4, 5, чи 6 тисяч років тому. Але є цілком очевидним, що на них з самого початку вже мандрували у вічність наші сестрички-піктограми. Як не дивно, але ця традиція не перервалася й до нині. Нещодавно я побував на презентації творів групи київських художників, так би мовити "духовного" напрямку в творчості. Так, батько і син – Борис та Іван Михайлови (які, на жаль, більше відомі за кордоном, ніж на батьківщині) свого часу виступили ініціаторами відтворення художнього інтер'єру Храму Різдва Христового на Поштовій площі у Києві. Найбільшу увагу відвідувачів привернуло до себе полотно Бориса Михайлова "Християнський вівтар" (рис. 89). Цікава історія його створення. На ярмарку художнику дуже сподобалось ярмо, яке він, звичайно, придбав, хоча й не мав волів. Згодом з Чернігівщини Борису Михайлову привезли бабусину вишиту сорочку. Потім було куплено горщик з червоними квітами та довгим витким стеблом. Так поступово склалася композиція, яка й була відтворена на полотні з найменшими деталями. Зокрема, на ярмі зліва та справа були чітко вирізьблені наші решітки, які також потрапили на полотно. Коли я розповів художнику про те, що піктограма у вигляді навкісної решітки вперше з'явилась на стінах печер і гротів святилища Кам'яна Могила ще 8-9 тисяч років тому і її численні зображення можна побачити на трипільській, зрубній і давньоруській кераміці, він дуже здивувався. Ще більш вражений Борис Михайлов був одним зі значень цього прадавнього символу – мандри. Мене ж здивувало інше. Запряжені у воза воли вже давно стали рідкістю, і наші діти їх можуть побачити лише на ілюстраціях у підручнику, чи в кіно. Не зважаючи на це, невідомий мені майстер, як його батько, дід та прадід, продовжує витесувати за прадавньою технологією ярма та вирізати на них наші решітки і колоски. Дивно, але люди їх продовжують купувати, щоб прикрасити свої оселі. При цьому сам майстер навряд, чи вже й здогадується про первинне значення символів, які він з такою старанністю та впертістю відтворює на дереві.

Сказане у повною мірою стосується творчості самобутнього київського художника, майстра декоративно-прикладного мистецтва Петра Печорного. Незрозуміло чому, але йому дуже подобаються наші сестрички-решітки. Помилуймось, наприклад, ось цією декоративною посудиною із глини під назвою

"Вершник", яку прикрашають ті самі символи, що і кентавра із археологічного музею міста Халкіс, Греція [27, с. 31]:

А ось ця чудернацька композиція під назвою "Космічні риби" взагалі не має аналогів [27, с. 44] (рис. 90). Не знаю чому, але упорядники каталогу творів

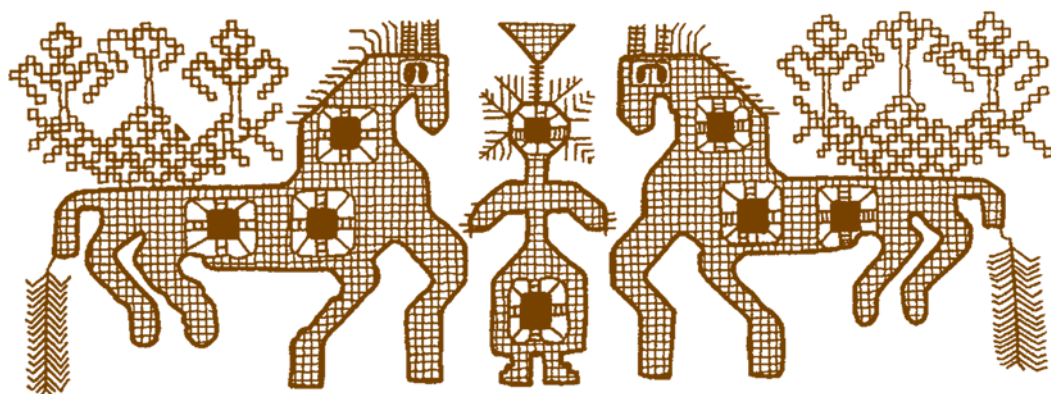

митця винесли на обкладинку фрагмент саме цієї композиції з нашими решітками:

Варто відзначити, що каталог Петра Печорного було видано у 1989 році. Отже, його автор ще не міг нічого знати ні про дешифрування А. Кифішиним протошумерських піктограм святилища Кам'яна Могила, ні ознаймитись з колекціями трипільської кераміки "Платар" та Олександра Поліщука. Їх ще просто не існувало. Проте підсвідомо він був переконаний у тому, що наші решітки не лише супроводжували наших пращурів у минулому, а й помандрують у майбутнє на фантастичних космічних рибах.

Так, Борис Михайлов та Петро Печорний разом з народними майстрами майстринями у різних куточках України продовжують відтворювати наші прадавні символи на картинах, кераміці, дереві, вишиванках, писанках, одязі. Ось, наприклад, як поетично виглядає одна з традиційних народних вишивок з піктограмою "травя-родючість":

Ще більш фантастичні образи можна побачити на народних писанках (рис. 91). Придивіться уважніше до вже знайомих нам орнаментів на тілі-писанці іграшкового голуба, якого гуцульські газдині на Різдво вивішують на покутті у

знак того, що до малого Ісуса прилетів голуб і над ним "лелів". У народі цей орнамент також називають "сіткою" чи "решетом", що за народним повір'ям символізує собою богиню неба. Цікаво, що у XV-XVII ст. таким орнаментом прикрашали німби на українських іконах з дерева та одяг святих, як ось на цій народній іконі із зображенням Святого Миколая з музею Івана Гончара (рис. 92). Сьогодні народні майстрині прикрашають ним храми на писанках [22, с. 28]:

Та зображення дерева-життя [28, с. 301]:

Вражає слово "леліти", тобто наш голуб, як ангел, витає у повітрі й охороняє Сина Божого від нечистого. Відомо, що це милозвучне слово походить від слова "Леля" – у слов'янській міфології дочки богині Лади і втілення краси, любові і весни. У гуцульському діалекті збереглася її більш прадавня назва – Лельо чи Лель, тобто, батько. Схоже, що саме Лельо веде свій родовід від найбільш могутнього праіндоєвропейського, а потім шумерського, бога Енліля. Його прадавнє ім'я – Енлільпайль кілька разів згадується в текстах, вирізблених на стінах печер і гротів святилища Кам'яна Могила [1, с. 665-667]. От так геніально просто і природно патріарх сонму язичеських богів Енліль перетілювався в народній пам'яті в біблійного Бога Батька, щоб у подібності голуба

оберігати свого Сина. Варто додати, що деякі вітчизняні археологи та антропологи вважають населення Прикарпаття, у першу чергу гуцулів, найближчими до трипільців. Адже останні могли зберегтися лише у ізольованій, гористій місцевості. Без сумніву ріднить гуцулів із трипільцями неугамовний потяг до краси, у всіх її проявах. Одним з переконливих доказів цієї аксіоми є ось такі фантастичні образи на гуцульських мисках, кахлях, скринях, горщику та свічниках з нашими решітками XVIII - початку XX ст., що зберігаються у приватних колекціях та експонуються в музеї Івана Гончара (рис. 52-54 та 93-96). Тому, для мене особисто, не стала несподіванкою перемога Руслани на Євробаченні. Відомо, що свої "Дикі танці" вона побудувала на елементах гуцульського фольклору. І ще одне. Більшість гуцулів має темне, часто чорне, волосся, а самоназва шумерів – "чорноголові".

Лише на таких прикладах починаєш усвідомлювати, якою фантастично живучою є народна пам'ять. Її не змогли знищити: ні тягар тисячоліть, ні незліченні орди завойовників, ні попи-ортодокси, ні навіть безбожники-більшовики.

Національним надбанням єгипетського народу, відомим на увесь світ є піраміди, іракського – Вавилон, грецького – залишки Парфенону та Кносського палацу. Їхній вік – 2,5-5 тисяч років. Час існування безперервної традиції наших сестричок-пиктограм на українській землі щонайменше 8 тисяч років. Таким не може похвалитися жодна країна у світі. Тому, давайте хоч на кілька хвилин відключимося від суєти навколишнього світу і спробуємо проникнути в сутність цих, на перший погляд, таких простих ромбоподібних ліній. Адже вони одночасно символізують родючу землю, Батьківщину наших далеких пращурів – Причорноморську Праматір Степ та їхні постійні мандрівки планетою Земля у пошуках кращої долі. Гріх не повернути в сьогодення ці незаслужено забуті символи. Але, як це зробити? Та дуже просто. Можна, наприклад, придумати ось такий прапор (рис. 97). Погодьтеся, кращого символу для наших хліборобів важко знайти. Адже ні Міністерство аграрної політики, ні Президія Академії аграрних наук України, ні навіть асоціація вітчизняних фермерів не мають свого офіційного прапора. Або, ось такий (рис. 98). Він має висіти у всіх туристичних агентствах Європи, як символ прадавньої і гордої історії нашої землі, як запрошення відвідати святилище Кам'яна Могила, прогулятися вулицями відтвореного трипільського протоміста, побачити на власні очі первісний ковиловий степ в околицях Асканії-Нової. Просидіти до ранкової зорі біля нічного багаття, насолоджуючись терпким запахом степових трав під стрекотіння цвіркунів. Думкою відірватися від грішної землі і потонути у бездонному зоряному небі, уявивши себе прочанином-мандрівником Чумацького Шляху з раннього дитинства людства, чи космічною рибою Петра Печорного.

Бібліографія:

1. Кифишин А.Г. Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII-III тысячелетий до н. э. – К.: Аратта, 2001.
2. Котова Н.С. Неолитизация Украины. Луганск: Шлях, 2002. – 268 с.
3. Ballard R.D., Coleman D., and Rosenberg G., Further Evidence of Abrupt Holocene Drawning of Black Sea Shelf // Marine Geology, 170 (3-4), 2000, pp. 253-261.
4. Ballard R.D. Fred Hiebert, Francesco Torre. Deepwater Archaeology of the Black Sea: The 2000 Season in Sinop, Turkey, American Journal of Archeology. V. 105, no. 4, 2001, pp. 607-623.
5. Залізник Л. Передісторія України X-V тис. до н.е. – К.: Бібліотека українця, 1998. – 306 с.
6. Енциклопедія Трипільської цивілізації / За ред. Відейко М.Ю. – К.: Укрполіграфмедіа, 2004. – Т. № 1(704 с.), Т.2 (712 с.).
7. Чмихов М.О. Від яйця-райця до ідеї Спасителя. – К.: Либідь, 2001. – 415 с.
8. Prehistorie et antiquite. Flammarion. – Paris. – 1997. – 576 p..
9. Долуханов П. М. Истоки этноса. – С-Пб.: Европейский дом, 2000. – 221 с.
10. Гуляев В.И. Шумер. Вавилон. Ассирия: 5000 лет истории. – М.: Алетея, 2004. – 440 с.
11. Захарова Е.Ю. Сосуды со знаками срубной культурно-исторической общности: Дис. канд. ист. наук: 07.00.06. – Воронеж, 1998.
12. Тейлор Уильям. Микенцы. Подданные царя Миноса / Пер. с англ. С.Федорова. – М.: ЗАО Центрполиграф: ООО "Внешторгпрогресс", 2003. – 236 с.
13. Залізник Л.Л. Первісна історія України: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1999. – 263 с.
14. Журавльов О.П. Домашние дикие животные из поселений Сабатиновской культуры на территории Украины. // Исторична наука – проблеми розвитку. Луганськ, 2002, С. 75-82.
15. Давня історія України. Первісне суспільство / За ред. Станько В.Н. – К.: Наукова думка, 1997. – Т.1 – 559 с.
16. Marianne Kleibrink, Jan Kindberg Jacobsen and Soren Handberg. Water for Athena: votive gifts at Lagaria (Timpone della Motta, Francavilla Marittima, Calabria) / World Archaeology Volume 36, No. 1 March 2004, p. 43-57.
17. Словник-довідник з археології / За ред. Гаврилюк Н.О. – К.: Наук. думка, 1996. – 431 с.
18. Давня історія України // За ред. Толочка П.П. – К.: Ін-т археології НАНУ, 2000. – Т. 3. – 696 с.
19. Праотча сторона у межириччі Десни і Трубежа: Нариси історії Броварського краю від стародавніх часів і до XX ст. / Уклад. І. Доцин. – Бровари: Водограй, 2003. – Кн.1. – 272 с.
21. Вклади і вкладники Успенського собору Києво-Печерської лаври XVI-поч. XX ст.: Каталог. – К.: Квіц, 2005. – 104 с.
22. Манько В. Українська народна писанка. – Львів: Свічадо, 2001. – 47 с.
23. Малина В. Оздоблення кам'яних хрестів // Родовід. – 2002. – № 1-2.
24. Фоменко А.Т. Носовский Г.В. Какой сейчас век? – СПб.: Изд. Дом "Нева", 2004. – 512 с.
25. Лесков А. Новые сокровища курганов Украины. – Л.: Аврора, 1972. – 152 с.
26. Соколов Г. Эгейское искусство. Альбом. – М.: Изобразительное искусство, 1972. – 168 с.
27. Печорний П.П. Каталог виставки творів. – К.: Спілка художників України, 1989. – 64 с.
28. Гуменна Докія. Минуле пливе в прийдешнє. Розповідь про Трипілья. – Нью-Йорк: Видання Української Вільної Академії у США, 1978. – 384 с.

Перелік ілюстрацій

60. Фрагмент трипільського горщика з зображенням решітки, IV тис. до н. е. Національний музей історії України. С. 105
61. Трипільський горщик з зображенням решітки, V-IV тис. до н. е. Колекція "Платар". С. 105
62. Трипільська миска з зображенням решітки, IV тис. до н. е. Колекція "Платар". С. 105
63. Трипільський горщик з зображенням решітки, V-IV тис. до н. е. Колекція Олександра Поліщука. С. 105
64. Трипільська глиняна маска, знайдена при розкопках Майданецького, IV тис. до н. е. Фонди Інституту археології НАНУ. С. 106
65. Зображення оленя, що пасеться, поруч решіткою, вирізане на камені, 4 тис. років до н.е. Місцевість Фонтенбло в околицях Парижа, Франція. С. 106
66. Розгортка зерновика (за Пассек Т. С.), знайденого при розкопках протоміста Володимирівка, IV тис. до н. е. С. 106
67. Орнаментальна композиція на трипільському горщику (за Пассек Т. С.), IV тис. до н. е. Томашівська група. С. 106
68. Трипільська миска з зображенням навкісної решітки, V-IV тис. до н. е. Колекція "Платар". С. 107
69. Трипільська миска з зображенням навкісної решітки, V-IV тис. до н. е. Колекція "Платар". С. 107
70. Трипільський горщик з зображенням навкісної решітки, V-IV тис. до н. е. Колекція Олександра Поліщука. С. 107
71. Трипільська антропоморфна фігурка з зображенням навкісної решітки, V-IV тис. до н. е. Колекція "Платар". С. 108
72. Пізньотрипільська амфора розписана навкісною решіткою з могильника Маяки Біляївського р-ну Одеської області, кінець IV тис. до н. е. Одеський археологічний музей. С. 108
73. Пізньотрипільська амфора з зображенням навкісної решітки, кінець IV тис. до н. е. Херсонський краєзнавчий музей. С. 108
74. Горщик з зображенням навкісної решітки, знайдений в Тепе-Сіалк (Іран), початок III тис. до н. е. Лувр. С. 109
75. Фрагмент горщика з зображенням прямої та навкісної решітки, знайдений в Сузах (Іран), кінець IV тис. до н. е. Лувр. С. 109
76. Розписний горщик культури Яншао (Китай), IV тисячоліття. до н. е. С. 109
77. Розписний горщик періоду Нагада (Єгипет), 3500-3200 рр. до н. е. Лувр. С. 109
78. Розписний горщик культури Хассун-Саммара, початок V тис. до н.е. Туреччина. С. 109
79. Фарфорова статуетка богині зі зміями з Кноса, 1600 р. до н. е., о. Крит. С. 110
80. Фрагмент розпису тронної зали у західній частині Кносського палацу, середина II тис. до н. е., о. Крит. С. 110

81. Жбан з трьома ручками з Фест. Стил ь камарес. 1600 р. до н. е. С. 111
82. Розписний глиняний кентавр, IX ст. до н. е. Археологічний музей м. Халкіс, Греція. С. 112
83. Розписна глиняна жіноча фігура, т.з. "ідол-дзвін", приблизно 700 рік до н. е. Знайдена в Беотії, Греція. Лувр. С. 113
84. Розписний античний посуд з зображенням решітки. Ермітаж. С. 114
85. Ранньоскіфський горщик з орнаментом, друга половина VII ст. до н.е. Знайдений у Запорізькій обл. С. 115
86. Лекіф з зображенням решітки, IV ст. до н.е. Знайдений у Каховському р-ні Херсонської обл. С. 115
87. Стихар XVIII ст. з Успенського собору Києво-Печерської лаври. С. 116
88. Дерев'яне ярмо для впрягання волів початку XX ст. Музей Івана Гончара, м.Київ. С. 117
89. Борис Михайлов. "Християнський вітвар". Олія, 2005 р. С. 118
90. Петро Печорний. Композиція "Космічні риби". Глина, 1985 р. С. 119
91. Гуцульська писанка з зображенням голуба. С. 119
92. Українська народна ікона з зображенням Святого Миколая. XIX ст., Чернігівщина. Музей Івана Гончара, м.Київ. С. 120
93. Розписні гуцульські миски з Косова з зображеннями навкісних решіток, XIX - початок XX ст. Музей Івана Гончара, м. Київ. С. 121-123
94. Розписні гуцульські кахлі з Косова з навкісними решітками, XIX ст. Музей Івана Гончара, м. Київ. С. 124-125
95. Розписний гуцульський свічник з Косова з навкісними решітками, XIX ст. Музей Івана Гончара, м. Київ. С. 126
96. Розписний гуцульський горщик з Косова з навкісними решітками, XIX ст. Музей Івана Гончара, м. Київ. С. 127
97. Ескіз аграрного прапора України. Автор: Мойсеєнко В.С. С. 128
98. Ескіз туристичного прапора України. Автор: Мойсеєнко В.С. С. 128

Мойсеєнко Валентин Станіславович

ХРЕСТ ІЗ ПІВМІСЯЦЕМ - ВІЧНІІ СИМВОЛИ

Ілюстрована історія символів України

(науково-пошукове видання)

В монографії простежено наявність зображень символів хреста, горизонтального півмісяця, прямої та навкісної решітки на кераміці, прикрасах і інших предметах, знайдених на теренах України, з VII тис. до н.е. по наш час, а також їх розповсюдження Західною Євразією у трипільську та зрубну добу. Розшифровується значення вказаних символів.

Редактор

Л.П. Захарченко

Сканування ілюстрацій,
дизайн і комп'ютерна верстка

І. В. Корольов

Віддруковано

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК

60. Фрагмент трипільського горщика з зображенням решітки, IV тис. до н. е. Національний музей історії України.
61. Трипільський горщик з зображенням решітки, V-IV тис. до н. е. Колекція "Платар".
62. Трипільська миска з зображенням решітки, IV тис. до н. е. Колекція "Платар".
63. Трипільський горщик з зображенням решітки, V-IV тис. до н. е. Колекція Олександра Поліщука.

64. Трипільська глиняна маска, знайдена при розкопках Майданецького, IV тис. до н. е. Фонди Інституту археології НАНУ.

60. Фрагмент трипільського горщика з зображенням решітки

65. Зображення оленя, що пасеться, поруч решіткою, вирізане на камені, 4 тис. років до н.е. Місцевість Фонтенбло в околицях Парижа, Франція.

66. Розгортка зерновика (за Пассек Т. С.), знайденого при розкопках протоміста Володимирівка, IV тис. до н. е.

67. Орнаментальна композиція на трипільському горщику (за Пассек Т. С.), IV тис. до н. е. Томашівська група.

68. Трипільська миска з зображенням навкісної решітки, V-IV тис. до н. е. Колекція "Платар".

69. Зображення навкісної решітки на трипільській мисці, V-IV тис. до н. е. Колекція "Платар".

70. Трипільський горщик з зображенням навкісної решітки, V-IV тис. до н. е. Колекція Олександра Поліщука.

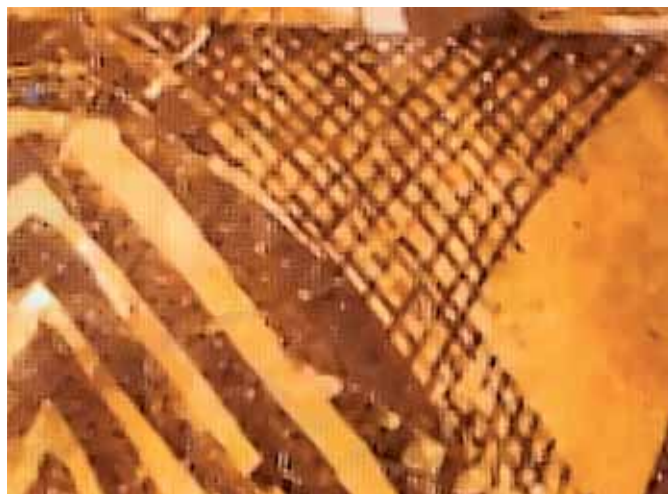
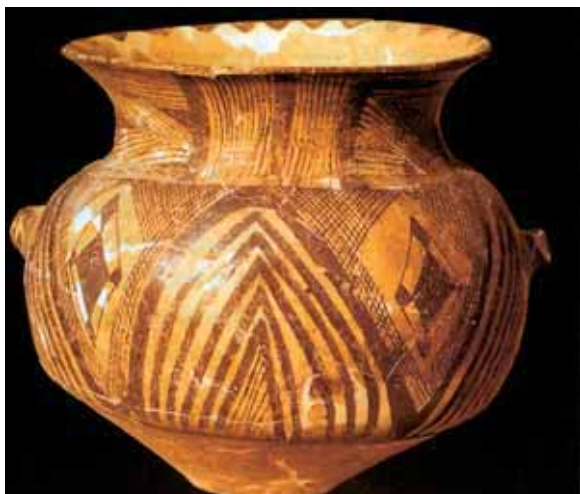
71. Трипільська антропоморфна фігурка з зображенням навкісної решітки, V-IV тис. до н. е. Колекція "Платар".

72. Пізньотрипільська амфора розписана навкісною решіткою з могильника Маяки Біляївського р-ну Одеської області, кінець IV тис. до н. е. Одеський археологічний музей.

73. Пізньотрипільська амфора з зображенням навкісної решітки, кінець IV тис. до н. е. Херсонський краєзнавчий музей.

74. Горщик з зображенням навкісної решітки, знайдений в Тепе-Сіалк (Іран), початок III тис. до н. е. Лувр.

75. Фрагмент горщика з зображенням прямої та навкісної решітки, знайдений в Сузах (Іран), кінець IV тис. до н. е. Лувр.

76. Розписний горщик культури Яншао (Китай), IV тисячоліття. до н. е.

77. Розписний горщик періоду Нагада (Єгипет), 3500-3200 рр. до н. е. Лувр.

78. Розписний горщик культури Хассун-Саммара, початок V тис. до н.е. Туреччина.

79. Фарфорова статуетка богині зі зміями з Кноса, 1600 р. до н. е., о. Кріт.

80. Фрагмент розпису тронної зали у західній частині Кноського палацу, середина II тис. до н. е., о. Кріт.

81. Жбан з трьома ручками з Фест.
Стиль камарес. 1600 р. до н. е.

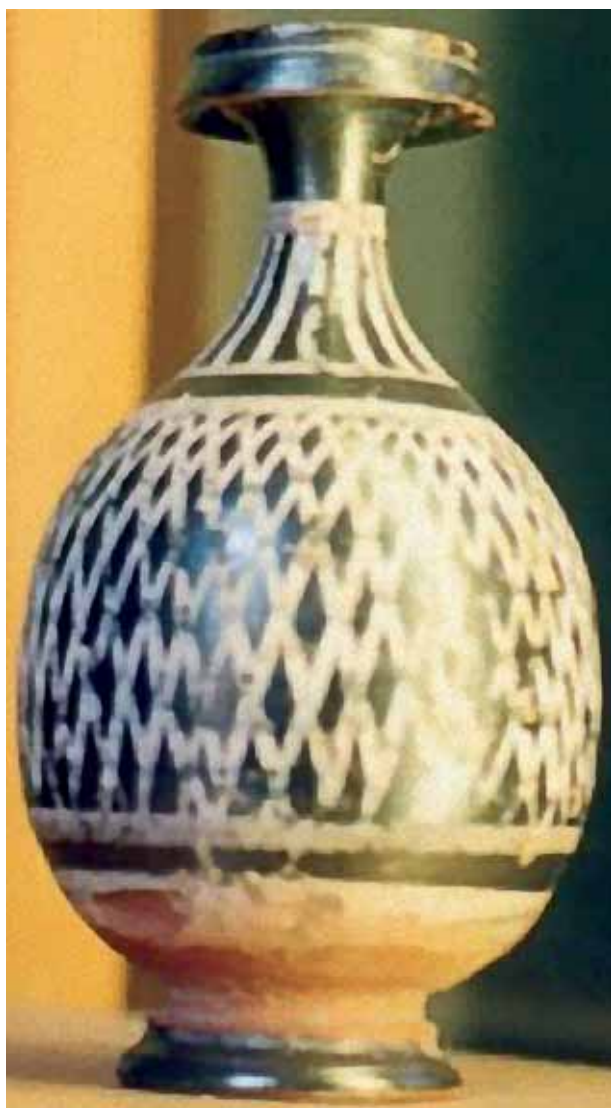
82. Розписний глиняний кентавр, IX ст. до н.
е. Археологічний музей м. Халкіс, Греція.

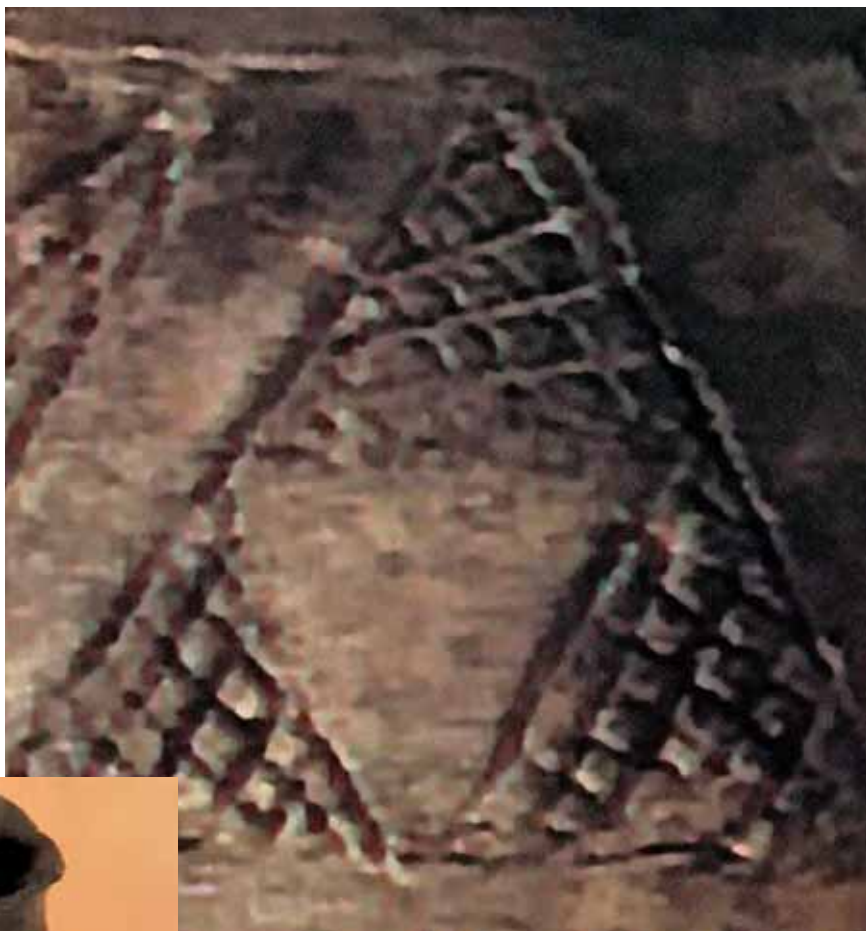
83. Розписна глиняна жіноча фігура,
т.з. "ідол-дзвін", приблизно 700 рік до н. е.
Знайдена в Беотії, Греція. Лувр.

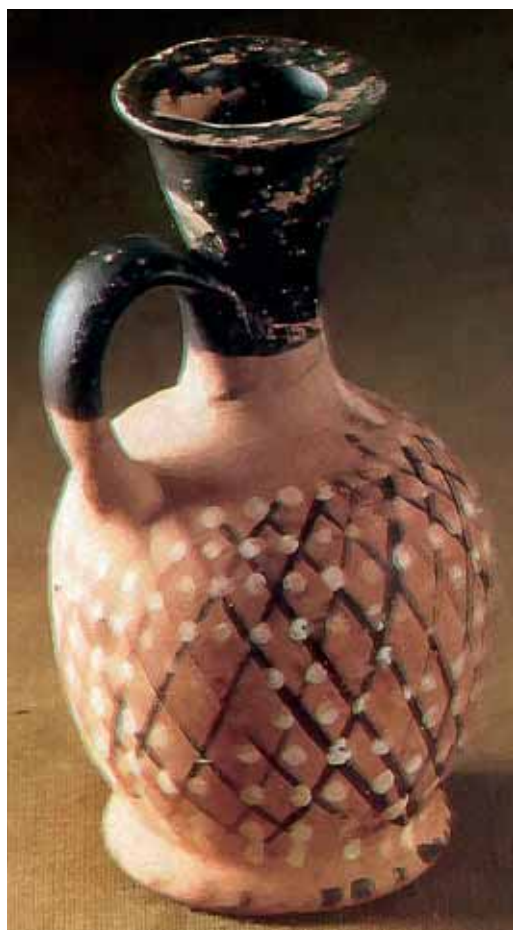
84. Розписний античний посуд з зображенням решітки. Ермітаж.

85. Ранньоскіфський горщик з орнаментом, друга половина VII ст. до н.е. Знайдений у Запорізькій обл.

86. Лекіф з зображенням решітки, IV ст. до н.е. Знайдений у Каховському р-ні Херсонської обл.

87. Стихар XVIII ст. з Успенського собору Києво-Печерської лаври.

88. Дерев'яне ярмо для впрягання волів початку XX ст. Музей Івана Гончара, м.Київ.

89. Борис Михайлов.
"Християнський вітвар". Олія,
2005 р.

90. Петро Печорний.
Композиція "Космічні риби". Глина, 1985 р.

91. Гуцульська писанка
з зображенням голуба.

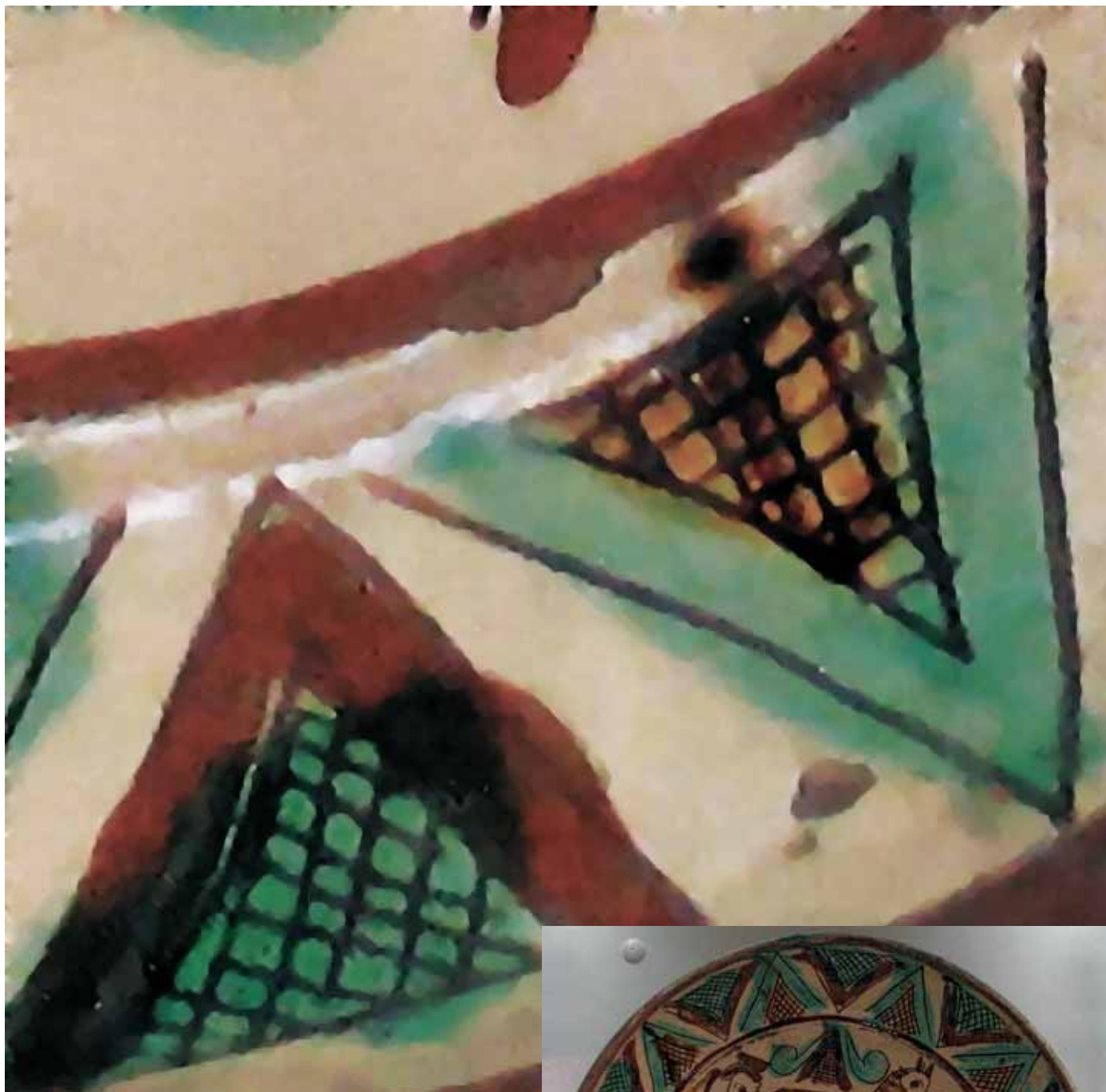

92. Українська народна ікона з зображенням Святого Миколая. ХІХ ст., Чернігівщина. Музей Івана Гончара, м.Київ.

93. Розписна гудульська миска з Косова з зображеннями навкісних решіток, XIX - початок XX ст. Музей Івана Гончара, м. Київ.

93. Розписні гуцульські миски з Косова з зображеннями навкісних решіток, XIX - початок XX ст. Музей Івана Гончара, м. Київ.

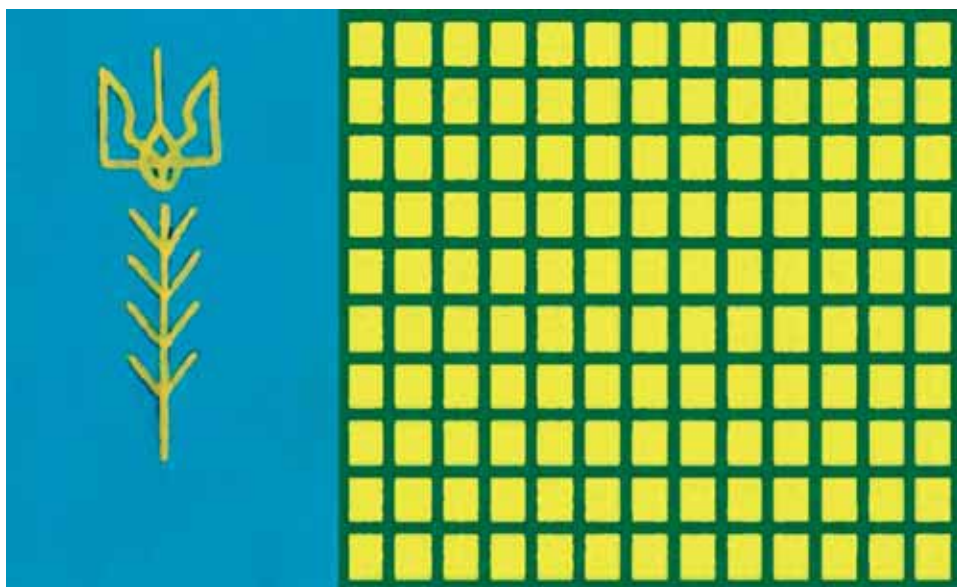
94. Розписні гуцульські кахлі з Косова з навкісними решітками, ХІХ ст.
Музей Івана Гончара, м. Київ.

95. Розписний гуцульський свічник з Косова з навкісними решітками, ХІХ ст.
Музей Івана Гончара, м. Київ.

96. Розписний гуцульський горщик з Косова з зображеннями навкісних решіток, XIX - початок XX ст. Музей Івана Гончара, м. Київ.

97. Ескіз аграрного прапора України. Автор: Мойсеєнко В.С.

98. Ескіз туристичного прапора України. Автор: Мойсеєнко В.С.